Тувинская
респуб. национ.
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 107 (13107) | 1986 чылдың май 4, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

МАЙ 5— ПАРЛАЛГА ХҮНҮ

Партияның, бүгү чоннуң херээ болур парлалганың бистиң ниитилелдиң амыдыралынга ужур-дузазы улуг. В. И. Ленин парлалганы идей-кижизидилгениң, ниитилелди эргелеп башкарарының күчүлүг чепсээ кылдыр санап чораан. Ленинчи партияның шынчы дузалакчызы — совет кижилер ханы хүндүткел-биле көрүп турар.

Солуннарга, журналдарга ниитизи-биле алырга парлалга продукциязынга номчукчуларның, совет өг-бүле бүрүзүнүң сонуургалы өскен. Чагыдылга албайн турар өг-бүлени тывары берге. Чижекке көргүзерге, республиканың чурттакчылары, чүгле эрткен чыл-биле деңнээрге безин төп, республика, район солуннарын хөйнү чагыдып алган. 1985 чылда «Тувинская правда» солуннуң чагыдылгазының тиражы — 27,1 муң, «Шынның» — 18 муң, «Тываның аныяктарының» — 11,5 муң, «Молодежь Тувы» солуннуң — 3 муң турган болза, бо чылдың эгези-биле алырга, «Тувинская правданы» — 29,3 муң, «Шынны» — 21,1 муң, «Тываның аныяктарын» 13,1 муң чедир чагыдып алган.

Район солуннарының чон-биле, күш-ажылчы коллективтер-биле харылзаазы улам быжыгып орар. Оларның номчукчуларының болгаш бижикчилериниң саны чер-черде көвүдээн.

«За асбест» солуннуң чагыдылгазының тиражы 1200 ашкан. «Агитаторнуң блокноду» — 4 муң чоокшулап орар.

Бистиң республиканың чурттакчылары төп солуннарны база хөйү-биле чагыдып алган.

Күрүнениң, бүгү ниитилелдиң ажыл-херектеринге ажылчы чоннарның калбак массазы парлалга дамчыштыр база киржип турар. Ооң бадыткалын «Шын» солуннуң арыннарындан көрүп болур. Чүгле сөөлгү ийи чылдың дургузунда редакцияга 12,1 муң чагаа келген. Ол үениң дургузунда штаттан дашкаар авторларның 9,4 муң чагаазын солунга парлаан.

Съезд мурнунуң документилерин калбаа-биле чугаалажырынга, массаларның идей-политиктиг, күш-ажылчы, патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезинге солун үлүүн киирген.

СЭКП-нин XXVII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар совет парлалганың мурнунда чугула сорулгалар салдынган. Бөгүн кол чүүл — съездиге тургустунган байдалды чүгле хевээр арттырары эвес, харын-даа бүгү хемчег-биле хөгжүдери, байлакшыдары, идеялар болгаш ажыл-херектер-биле долдурары, парлалгага СЭКП-нин XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып чорударының оруктарының дугайында ажык, дорт чугааны чорудары болур. 1986 чылдың болгаш ниитизи-биле он ийиги беш чылдың планын күүседиринче организакчы болгаш политиктиг ажылды мөөңнээри эргежок чугула.

Ажыл-агый механизмин болгаш эргелеп башкарылганы сайзыраңгайжыдары-биле, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири-биле холбашкан айтырыгларны чайгылыш чок шиитпирлээри, бот-орулга-чарылганы бүгү черлерге нептередири, продукцияның болгаш ниитизи-биле ажылдың бедик шынары дээш, курлавырларны долузу-биле ажыглаары, күш-ажылчы, бүдүрүлгечи болгаш кырээлиг сагылга-чурумну быжыглаары дээш демисел — экономикада кол угланыышкын. Ам кылыр ажылдың хемчээлдери болгаш чаазы бүгү кижилерниң бүгү талазы-биле шүгдүнүп көөрүн, ниитизи-биле ажылдың стилин экижидерин негеп турар.

Солуннарның, журналдарның арыннарынга амыдыралдың судалы соп, ажылчы чон бодунуң дылы-биле бистиң амыдыралывыста кирип турар чаа-чаа чүүлдерниң дугайын, боттарының сагыш човаашкыннарының болгаш бодалдарының дугайын бижиир. Улустуң талантызын илередиринге, оларның чогаадыкчы күчүзүн ажыдарынга, массаларның эгелекчи саналын деткииринге парлалга хөй чүүлдү кылыр.

Партияның социал программазын боттандырып чорударынга массалыг информацияның чепсектери үнелеп четтинмес рольдуг болуп турар. Ол бөдүүн эвес айтырыг, партияның, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң бүгү организацияларының кичээнгейин негеп турар. Бо айтырыг онза чугула, чүге дээрге ол кижиге, ооң амыдыралынга, ооң күш-ажылынга болгаш ниитилелде ооң байдалынга дорт хамааржыр.

Чуртта мөзү-шынар байдалын экижидер талазы-биле, коммунистиг моральдың нормаларын бадыткап тургузар талазы-биле партияның ажылын совет кижилер сеткилиниң хаяызындан чүүлдүгзүнүп турар. Өг-бүлеге уругларны кижизидеринге кичээнгейден манаа хөй чүүл хамааржыр. Бо чугула айтырыгга парлалганың ужур-дузазы эвээш эвес. Ол болгаш өске-даа хөй-хөй айтырыгларга совет парлалга дорт киржилгелиг.

Бис кончуг солун, берге болгаш шиңгыы үеде чурттап турар бис. Хүннүң негелдези — ажыл-херек болгаш база катап ажыл-херек. Партия съездизиниң шиитпирлериниң одуруг бүрүзү дээш демисежир база катап демисежир херек. Ол дээрге парлалганың, ооң хөй саныг номчукчуларының болгаш бижикчилериниң чугула хүлээлгези.

СЭКП-нин XXVII съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Мөңгүн-Тайга районнуң онзагай чараш чурумалдыг чери — Тоолайлыг. Ында сарлык болгаш өшкүнүң холушкак бригадазы бар. Амгы үеде өшкүнүң массалыг оолдаашкыны эгелээн. Төрээн 1430 өшкүден 1428 анайны малчыннар камгалап алган. Өшкү өстүрериниң ёзулуг мастерлери болу берген малчыннардан Д. Байлак 185, Х. Оюу 170, Ч. Дадар-оол 165, С. Кан-оол 170 анайны тус-туста чидириг чокка камгалап алган. Төрүттүнген анайларны өстүрүп доруктурарынга дуржулгалыг сакманчылар Д. Серен, С. Кызыл-оол, И. Чамыян, Д. Көскек олар кызымаккай ажылдаан.

Он ийиги беш чылдың бирги чылында бистиң Мөңгүн-Тайга районну Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчизи дээш шилчирип Кызыл тук-биле шаңнаан. Ол бедик шаңналга сорук кирген мөңгүн-тайгажылар моон соңгаар улам эки ажылдаар дээрзин өшкү оолдаашкынының үезинде Тоолайлыгның малчыннарының ажыл-иши бүрүн бадыткап турар.

Республиканың ийи дакпыр чемпиону, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденин эдилекчизи сарлыкчы Доспаң Очурда 65 сарлык төрээн, 65 бызааны камгалап алган. Сарлыктың оолдаашкыны түлүктеп турар. Улуг малдың баш санын хорамча чок камгалап, кыштаглаашкынны эки эрттиргени дээш малчыннар Д. Доспан, Ч. Дадар-оол, С. Хомушку оларны дирекция черин тус-туста 80-80 рубльдиң барааннары-биле шаңнаан.

Д. ДАСТАК.

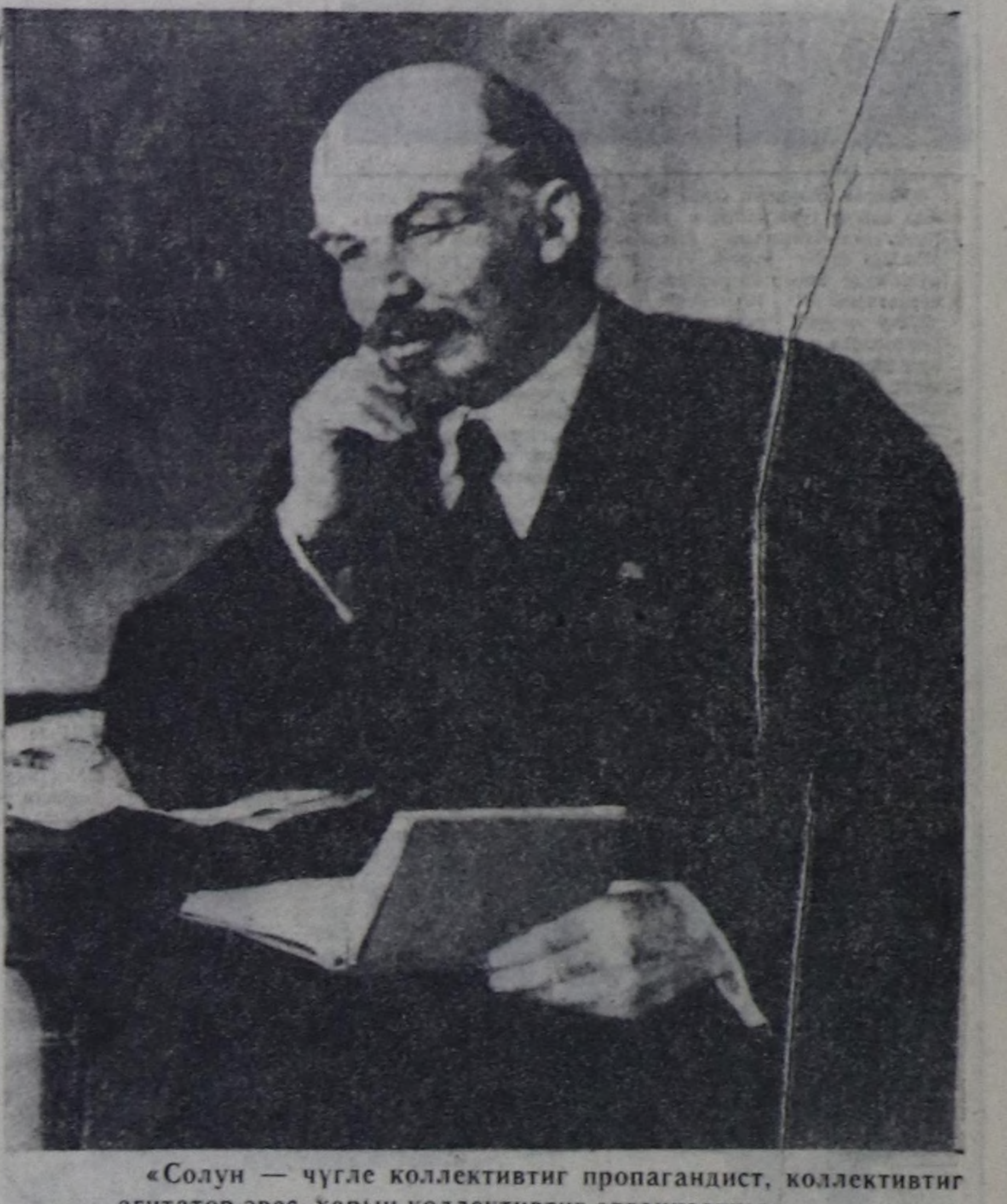

«Солун — чүгле коллективтиг пропагандист, коллективтиг агитатор эвес, харын коллективтиг организакчы».

В. И. ЛЕНИН.

ХОВУ АЖЫЛДАРЫ ЭГЕЛЭЭН

Каан, аяс часкы хүннер хову ажылдарынче тараажылаарны далаштыра берген. Тракторлар болгаш хөрзүн болбаазырадыр, үрезин чаштырар агрегаттар беленнин турушталарында чыскаалыпкан. Чаңгыс-Тей хову турлаанда ажыл-иш хайнып эгелээн.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырының механизаторлары чер ажылын интенсивтиг арга-биле чорударын өөренгеш, хөрзүннүң дүжүткүрүн бедидериниң аргаларын ажыглап, мурнакчы дуржулганы шиңгээдип тургаш, күжениишкинниг ажылдаарын шиитпирлээн. Бот-орулга-чарылгалыг бригада бо чылын кызыл-тасты 500 гектарга, чиңге-тарааны 400 гектарга, суланы 150 гектарга, чаңгыс чылдыг сигенни 300 гектарга, люцерманы 50 гектарга тарыыр.

Улуг-Ховунуң шыпшыңы тракторлар агрегаттарының ажыл-ишчи хөлзээшкинин үрезин хөрзүн болбаазырадырын ында Т-150 маркалыг үш, ДТ-75 маркалыг бир трактор уламчылавышаан. Трактористер ийи ээлчег-биле ажылдап эгелээн.

— Бистиң бригаданың тарылга шөлү элезиннелчек хөрзүннүг. Ынчангаш эрозияга удур катокту ажыглаар бис. Оларны үш агрегат кылдыр кожуп белеткээн. БИГ-3А деп илиирлерни база үш агрегат кылдыр кошкан. Ажылдың баштайгы хүннеринде бисте чымыштыг иш багай эвес эгелээн — деп, хову-трактор бригадазының удуртукчузу Владимир Бопуннаарович Мөңгүш чугаалады.

Бригаданың ажыл-ишчилери минералдыг чемишчидилгени үрезин-биле кады чаштырарын көрген. Ону аңгы чаштырар РНГ-4 деп маркалыг чаңгыс сеялка бар. Дагыр-Шеми бригадазында ону ажылдап турар.

Хову ажыл-ишчилериниң ажылдаарынга, дыштанырынга, культурлуг ойнап-хөглээринге бүгү таарымчалыг байдалды тургускан. Столовая, чувар-бажың доктаамал ажылдап турар. Лозуннар, плакаттар-биле турлаг шиметтинген.

А. ДОНГАК.

ӨГ-БҮЛЕ—БРИГАДА КЕРЭЭЗИНДЕ

Партияның XXVII съездизинге М. С. Горбачевтуң Политиктиг илеткелинде бригада керээзиниң ужур-дузазын тода-биле чугаалап турар. Анаа дүүштүр чоокта чаа «Бурунгаар» совхозтуң бүгү хойжуларының хуралы болуп эрткен. Совхозтуң улуг зоотехниги Сегбе Монгуш илеткел кылган. Илеткелчи 1985 болгаш 1986 чылда түңнелдерни деңнеп тургаш, хойжуларның ажыл-ижинге тода анализти кылган. Бо чылын бистиң малчыннарывыс, эрткен чыл-биле деңнээрге эки ажылдаанының түңнелинде районда дээре көргүзүглерни чедип алган. Малчын бүрүзү бодунуң социалистиг хүлээлгелерин күүседиккен дээрзин илеткелчи демдеглээн.

Хойжулар 85—100 чедир хураганнарны төрүүр 100 хойга онаажтыр камгалап алган. Оларның иштинде хоочун малчыннар Норбу Монгуш төрүүр 100 хойдан 99 хураганны, Дыртый-оол Ондар 100 баш өшкүден 100 анайны, Дондук Куулар 97 хураганны, кожээ Совет депутады Мария Ондар 97 хураганны, Сенчижап Монгуш 89 хураганны, аныяк хойжу Буяна Куулар — 87 хураганны чүс хойга онаажтыр камгалап алганнар.

Совхозтуң төрүүр 10 кодазындан хойжулар 85—100 хураганны 100 башка онаажтыр камгалап ап шыдаан. Бо чылын кодан бүрүзүнге сакманчыларны четчелээн. Комсомолчу сакманчылар Любовь Куулар, Аида Хомушку, Елена Монгуш боттарынга быжыглаттынган хураганнарын 100 хуу өстүрүп, доруктурган.

Совхоз директору Борис Хертек, кол экономист Василий Хадеев олар бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзиниң дугайын малчыннарга тодаргайы-биле тайылбырлааш, совхозтуң хойжуларын өг-бүле аайы-биле бригада керээзинче кирерин кыйгырган. Бүгү хойжулар ол саналды деткип, өг-бүле аайы-биле бригада керээзинче кирер дээш, хол көдүрүп бадылап алган. Совхозтуң хоочун хойжузу Дадар-оол Ооржак санал бергеш, мынча дээн: «Мен-даа чүвениң ужурун биле бердим, ол айтырыгны сонуургап, солун-сеткүүлдер номчуп тывыптым. Өг-бүлем дем-билелиг кижи мен, бригада керээзи дээрге бот-орулга-чарылгалыг чүгле кижиниң бодундан хамааржыр, эки эгелээшкин-дир деп санавыцаан бистиң совхозтуң хойжуларын бригада керээзинче кирерин кыйгырып тур мен». Өске-даа хойжулар эжиниң саналын деткип, өг-бүле керээзинче кирерин саналынга берген.

Хуралдың сөөлгү айтырыы болза, хойжуларның клазын бедидер аттестация эрттерери турган. Бир малчын-на 5 хире айтырыгларны харыылааш, тускай комиссияның үнелелин ап, мергежил аайы-биле билиин хынадыр. Малчын бүрүзү комиссияның айтырыгларынга тода харыылап турган.

С. САРЫГ.

Интенсивтиг технологияны шиңгээдир

ЭГЕ БАЗЫМ

СЭКП-нин XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бистиң «Большевик» совхозтуң чер ажылдыглары хей-аъттыг ажылдап турарлар. Ылаңгыя чер ажылының интенсивтиг технологиязын шиңгээдир дугайында айтырыг кижи бүрүзүнүң улуг сонуургалын болгаш бедик көдүрлүүшкүнүн болдурган.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылы интенсивтиг технологияже шилчииринин эгези болуп турар. Бо депшилгелиг технологияны дүргеч шиңгээдири чугула. Ам механизаторларның, шаң ажылдакчыларының, суггатчыларның — черле кижи бүрүзүнүң кичээнгейи ынаар угланган. Ук технологияны шиңгээдиринге бир чугула базым—бодун эде тургузары, чаа ёзу-биле ажылдаары. Партком, совхозтуң дирекциязы, чер ажылының тускай эртемниглери бо талазы-биле чогуур хемчеглерни ап турар.

Чер ажылының интенсивтиг технологиязын шиңгээдир талазы-биле онаалда бистиң совхозта амдызында чок. Ынчалзажок бүгү ажылды ол технологияны шиңгээдиринче угландыр тургускан бис. Баштай механизатор кадрларның шуптузунуң өөредилгезин эрттирдивис. Чүге дээрге, билиг болгаш мергежил чавыста, дүрген бурунгаарлаашкын болбас. Шынар база хирелиг болур. Ботту эде тургузарының болгаш чаа ёзу-биле ажылдаарының ужуру ында.

Чер ажылын бүдүрүкчүлүг болгаш шынарлыг чорударынга чугула негелде — техниканың бүзүределдиг болуру. Ынчангаш машина-трактор мастерскаязының эргелекчизи Сергей Куулар, кодээ ажылдагый машиналарының механиги Владимир Ондар, эдикчилер Анатолий Куулар, Анатолий Монгуш септелгениң шынарын бедидеринче, ооң илегелдиг болуруңче кичээнгейни салып, септекчилерден негелдени күштелдирген турган. Механизатор бүрүзү тракторну болгаш кожуг машиналарын акт ёзугаар хүлээп алган. Ооң түңнелинде бөгүнге чедир үрелген техника чок. Механизаторлар эмчи шинчилгезин база эрткен, ажылга айыыл чок чорук дугайында тайылбырны алган.

Бо чазын чажар үрезин шупту четчир, культура аайы-биле арыглаашкынны катап-катап чоруткан болгаш чажар шынарынга чедирген. Хоранаар үрезин чогуур үезинде ажылдап кылдынган. Хөрзүннүң ажылдап кылырының бир агротехниктиг негелдезин — шык базырыышкынын чогуур үезинде доостувус. Ону кылырынга беш ажыл хүнү чарыгдаттынган. Ол хире хуусаа, доңат үезинде черле ажырбас. Бок үнүштерниң өзүмүн чок кылырынга агротехниктиг аргаларны ажыглап турар бис. Ак-Кара-Сугнуң тарылга шөлдеринде кырлыг-кара көвүдээн, ону узуткаарынга химиктиг бүдүмелдерни ажыглаары көрдүнгени, анаа четчир 2400 килограмм бутафонну сөөртүп алган бис. Минералдыг чемишчидилге база белен, ону үрезин-биле кады чаштырар. Бо бүгү хемчеглерни чер ажылының интенсивтиг технологиязын шиңгээдириниң эге базымнары кылдыр санап турар бис.

Совхозтуң чер ажылының зона системазын ажылдап кылган. Интенсивтиг технологияны шиңгээдирин анаа таарыштыр планнап турар бис. Технологтуг карта-даа, ажылчын план-даа, хөрзүн камгалалының системазы-даа — черле бүгү ажылдар анаа чагырткан. Ынчангаш чаа ёзу-биле ажылдаарывыс албан. Бүгү тала-биле эде тургустунуп турар ужурувус ында.

Совхозтуң тарылгазының шөлү 2876 гектар, ооң бир муң ажыг гектарын тараа культуралары ээлээн. Сөөлгү чылдарда, чер ажылының зона системазын ёзугаар, чайгы чер аңдарылгазынче болгаш ону ажылдап кылырынче улуг кичээнгейни салып турар бис. Бок үнүштерни чок кылырынга болгаш черле чер ажылын сайзырадырынга ол кончуг чугула. Бо таварылгада хөрзүнүң үлдүреттинишаан, чемишчидилге база чаштырар. Хамык кожуг машиналары ол ажылдарны кылырынга таарышкан, хөрзүннү үревес.

Бот-орулга-чарылгалыг бригаданы тургузарда, гектардан-на 9,4 центнер тараа өстүрери көрдүнген. А эрткен чылын ук бригада гектардан-на 12,8 центнер дүжүттү алды. Бригада 199 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер керээ чаргаш, ол онаалдазын 136 хуу боттандырып, 271 муң рубльдиң продукциязын бүдүрген. А бо чылын оон-даа бедик көргүзүгнү чедип ап болур арга бар, ол дээш туржуп турар бис.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылы — чер ажылында болгаш черле амыдыралда, ажыл-иште эде тургузуушкуннуң чылы. Ону бистиң совхозтуң чер ажылыглары улуу-биле үнелеп, медерел билип турарлар. Бо чорук база бир чаа базымның эгези болуп турар. Ынчангаш чаа ёзу-биле ажылдап кирипкен бис. Сорулга билдингир болганда, кижи бүрүзүнүң хей-аъды бедик сорулганың күүсеттинеринге бүзүрелдиг.

А. БАДЫРГЫ,
«Большевик» совхозтуң кол агрономү.

ИВИЖИЛЕР АЪТТАНЫПКАН

«Май 1» совхозтуң төрүүр иви малы үш кодаңда турар. Апрель, май айларда иви төрүп эгелээр. Ооң чаш төлүн онча-менди ажаап алыры-биле совхозтуң сакманчылары аъттаныпкан. Иви өске өлек малы ышкаш кодаңга төрүвес. Чер кезип чорааш төрүүр.

Ынчангаш ону эки кадарып карактавас болза, сугга дүжер, бөрүге таваржыр, чамдык мындылар оглун хозар. Оларның чаш төлүн эрес-кежээ кижилер онча-менди камгалап алыр. Ынчангаш ырак-узакта ивижилерже арга-дуржулгалыг, хоочун ивижилер Ак Найынды, Роза Серен-Долгар, Галина Ак, Маша Серенбаа олар-биле кады аныяк оолдар, кыстар чорупкан.

Л. АЙР-САНАА.

ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинде

Чернобыльскиниң атомнуг электростанциязынга апрель 30-де техниктиг хемчеглерниң комплекизин боттандырып чорудар талазы-биле ажылды уламчылаан.

АЭС-тиң девискээринде болгаш электростанцияның суурунда радиоактивность бүдүн чартык — ийи катап эвээжээн.

АЭС-тиң девискээриниң чоогунда хораннанган участоктарны арыглаар талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

Айыылга таваржыкканнарга дуза көргүзерин уламчылаан, оларның аразында 18 кижи аар байдалдыг болуп турар.

Айыылга таваржыкканнарның аразында даштыкы хамаатылар чок.

ШЫНАРЖЕ САГЫШ САЛБААНЫНДАН

«Тыва обувьбыт» каттыжыышкынның Кызылда кол бүдүрүлгези — амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринден мурнакчыларның санында кирип турар. Идик септээр болгаш хууда чагыглар ёзугаар идик даараарының планныг даалгаларын доктаамал күүседип турар. Ол бүдүрүлгеге стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле Тываның курхайгаарал лабораториязы эрткен айда хыналдаларны кылган. Хыналданың түңнелинден алгаш көөрге, ооң бүдүрүп турар продукциязының шынары негелделерге четпес, хажыдыышкыннарлыг бооп турары илерээн. Чижээ, хынаттынган 266 ажеш идиктерниң 155-иин кылдынганы стандарттарга дүүшпес болган. Хууда чагыглар ёзугаар даараан идиктерниң иштинде дески эвес, кадаглар каккан черлериниң иштики талазы дөстегер, ээжек кеззэ таарыштыр кылдынмаан, чамдык черлериниң будуттунганы дески эвес, чеже тыртар «молния» өөктерин даарап кааны чевен дээш четпестер хөй.

Үрей кылыышкынныг продукцияның ниити саны 54,1 хуузу болган. Ол бүгү четпестерниң ужун кээр чылдагааннарын база адап болур. Идиктер улдунун кадаарда херек колодкаларның 45 хуузу багай, эде кылдынмаан, оюктарлыг, чарык черлерлиг. Кээп турар чиг этти, ылаңгыя хөмнү контрольдап, хынап албайн турарындан кылын-чугалыг хөмнерден даараарга шынар баксыраар. Ол ышкаш бүдүү дужуп, үрелген хөмнү ол олчаан ажыглап турары бар. Удазыннап даараан база хырбалаан черлерниң быжыын хынап көрбейн турганындан чагыкчылардан хомудалдар хөй кирип турган.

Бүдүрүлгениң шепелде цеги чыл санында чаа модельдерни ажылдап кылып турар. Ынчалзажок ол модельдерни каттыжыышкынның техниктиг чөвүлелинге бадылавас, бүдүрениниң технологиязын ажылдап кылып бербейн турар. Сөөлгү үеде харын чаа модельдерниң паспорттарын кады берип, кандыг кезектерден канчаар кылырын айтып турар апарган. Ынчалзажок ам-даа модельдерниң номерин, артикулун тывыспайн, колодказының шынарын айытпайн турар.

Бүдүрүлгеге идикти кылып турар үеде ооң аңы-бүрү ажылдарының, үе-чадазының аайы-биле контроль, хыналда чок. Кроссовкаларның думчууң белеткеп турда хыналда кылырга, олар үлегер-майыкка дүүшпес болган. Кылып каан белен идиктиң шынарын база хынаавас, техниктиг контроль албаны ам ийи чыл иштинде ажылдавайн турар. Мындыг чылдагааннардан бүдүрүлгениң продукциязының 50 ажыг хуузунуң шынарын негелделерге дүүшпес деп көргени-даа чөптүг.

«Тыва обувьбыт» каттыжыышкында метрологтуг албаның ажылы четпес. Продукцияның шынарын башкарарының комплекстиг системазын ажыглап кирерин 1982 чылдан планнап келген. Бүдүрүлгениң стандарттарын ажылдап кылып, ажыглап эгелээринге ужур эдертир чоруктар-биле ажылды башкарар бөлүк уламчылавышаан. Ол талазы-биле ажылды башкарар бөлүк ажылдавайн турар. Мастерлериниң, инженер-техниктиг ажылдакчыларының ажылының шынарын шаңнал акшазын санап бээрде өөренип көрбес, ынчан чүгле план күүселдезин көрүп турары хевээр.

Ап турары чүү этти хынавайн турарындан эгелээш белен продукцияның шынарын контрольдаарынга чедир четпестерни барымдаалап көргеш 2,5 муң рубль түңнүг продукцияны ачы-дуза чедиргениниң планынга киириштирбес кылдыр экономиктиг хемчегни бүдүрүлгеге онааган. Кол инженер Л. И. Федотко, улуг технолог И. Туденов оларга административтиг хемчег онаап-биле протоколду тургускан.

Продукцияның шынары дээрэ мындыг суда ажылдаары амыдыралының негелдезинге кандыг-даа таарышпас. Амыдырал хандырылгазының ажылдакчыларының ажылының ажыктыг чонунуң херегледин кайы хире долу хемчээлдиг болгаш шынарлыг хандырып турарындан хамааржыр, а хандырылганың шынарын экижидери дээрге ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлин улам көвүдедириниң, чонунуң улам калбак кезээн ачы-дуза-биле хаара тударының кол оруу ол болур. Ол дээрге СЭКП-нин XXVII съездизиниң ачы-дуза албанының мурнунга салганы сорулгалар ол.

Л. ШАГАРОВА,
Тываның курхайгаарал лабораториязының инспектору.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ чагаалары

Май 5—Парлалга хүнү

ОЛАР КАНДЫГ ТУРГАНЫЛ?

«Искра» солуннуң сезен беш чыл оюнга турасказтыкан делгелге республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ажыттынган. Ында чуруктарны Шушенскоеде улусчу чурук галереязының фондуларындан алган. Оларның-биле таныжып тура, солун чүгле коллективтиг пропагандист, коллективтиг агитатор эвес, коллективтиг организакчы деп ленинчи бодалдың ханы ужур-утказын кижи улам тода билип келир.

РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу А. И. Коренцовтуң «Ленин Сибирь шөлүлгезинде» деп чуруу бир онзагай болуп турар. Шиитпирлиг шаг-үениң бүдүүзүнде Владимир Ильич Ленин ханы бодалдың агымынга алзыпкан чуруун чурукчу көрүкчүлерге чедирип шыдаан. Дайынчы партийжи солунну тургузарының планын ол ынчан-на бодап алган.

Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу Ю. Г. Курскийниң «Сибирьге шөлүлгеге партийжи солун дугайында күзел» деп чуруу база бар. Бо ажылдың чедиишкинниг талалары болза шимчээшкинни, сонуургалды, чугаалажыышкынны дамчыштыр овур-хевирин бүзүреңчиг кылдыр тургусканы.

Чуруктарның хөй кезиинде боттарының амыдырал-чурттаалгазын демиселге берген, партияның идеяларының чалбыыштыг пропагандистери.

Чүс чылдың эгезинде, чаа шаг-үениң халазында, РСДРП-ниң II съездизиниң белеткелиниң болгаш чорук турганының хүннеринде олар кандыг турганыл? Аныяк, кыптыккан энергиялыг, чаагай күзел-биле бүргеткен планнарлыг, тиилелгеге тура-сорукуг. Ол бүгү шынар-бүдүштер совет графиктериниң ажылдарында тодазы-биле илереттинген.

В. И. Ленинниң Шушенскоеге шөлүлгезиниң хуусаазы 1900 чылда төнген. 1900 чылдың февраль төнчүзүнде Псковка ол чедип келгеш, «Искра» солунну тургузарының талазы-биле организастыг хуралды белеткээш, эрттирген. Аңаа ооң чугулалап демдеглээни болза социализмниң дугайын ажык чарлаары, ажык демиселдиң оруунче үнери, орус социал-демократтыг органны тургузар шаг-үезиниң келгени.

В. И. Ленинниң Россияга турары ооң амы-тынынга айыылдыг болу берген. Владимир Ильич даштыкыже үнүп, Германияже чорупкан. Солунну үндүреринге белеткел ажылдары эгелээн. Ооң ады тодараттынган —«Искра». Солунну кылыры бергелерге таваржып турган. Орус үжүктер, типография тургузар бажың херек. Германияда Лейпцигге «Искра» солуннуң баштайгы дугаары 1900 чылдың декабрьда үнген.

Совет делегацияның составынга чорааш, 1974 чылда Лейпцигге барып, ГДР-де ол музейни сонуургап көрген мен. В. И. Ленинниң Москвада, Шушенскоеде музейлеринге чораан мен. «Искра» партийжи күштерни каттыштырарының, партийжи кадрларны кижизидерниң төвү болу берген. В. И. Ленинниң чүүлдери барык дугаар бүрүзүнге үнүп турган. Ажылчыннар солунну дораан билип, ону холдан салбас апарган. Дугаар бүрүзү холдан холче дамчып, кижилерниң кичээнгейин хаара тудуп турган.

В. И. Ленин, Г. В. Плеханов, В. И. Засулич, А. И. Потрясов, П. В. Аксельрод «Искраның» редакциязының составынга турган. Н. К. Крупская редакцияның харысалгалыг секретарының хүлээлгезин күүседип, В. И. Ленинге улуг дузаны чедирген. Надежда Константиновна айда 300 чедир чагааны ап турган. Ленинчи «Искра» — эң баштайгы орус чажыт марксистчи солун. Марксистчи партияны тургузарынга шиитпирлиг рольду ол ойнаан.

В. И. Ленинниң инициативазы болгаш ооң удуртулгазы-биле 1901 чылдың эгезинде «Искрага» дуза чедирериниң бөлүктериниң, агентилериниң Россияга ажылдары калбарган. Агентилер даштыкыдан келген «Искра» солуннуң дугаарларын тарадып турган. Олар материалдар, корреспонденциялар болгаш акша-хөреңги-биле солунну хандырарының хемчеглерин ап турган. Ленинчи «Искраны» долгандыр партийжи кадрлар, профессионал революсчулар, депшилгелиг ажылчыннарны кижизидерин бирги черге чугула херээ деп, Ленин көрүп турган.

«Искраның» агентилери. Олар хөй, социал байдалының талазы-биле бот-боттарынга дөмейлешпестер, ынчалза-даа чаңгыс улуг херекке бараан болганнар. Чоргаар, бедик угаан-бодалдыг аныяк херээжен кижиниң чуруун көрүкчүлер үр көрүп турар. Ол дээрге «Искраның» парлакчызы Г. Корсунская-дыр. Ооң чуруув молдав чурукчу И. Табурцэ чураан. «Искраның» пропагандистери — «Ажылчын корреспондент И. Бабушкин», «Е. Стасова», «Николай Бауман» болгаш өске-даа чуруктар — делгелгеде.

Ратченко алышкылар база «Искраның» агентилери. И. И. Ратченко ийи каът дүптүг чемоданнарга «Искраны» Петербургка чедирип турган, Е. Д. Стасова — профессионал революсчу, дажыкчыларның дузазы-биле демир-орук-биле Петербургка эккелген солуннарны чажыт бажыңнарже чорудуп турган. Чажыт парлалга продукциязын квартираларда, студент общежитиелерде складтарга шыгжап турган.

Ылангыя И. В. Бабушкинниң корреспонденцияларын В. И. Ленин үнелээр чораан. Чүге дээрге, ол боду ажылчын болгаш ажылчыннарның амыдыралын кончуг эки билир, кайгамчык онза кижи турган. «Искраның» баштайгы чээрби дугаарларын көөр болза, Иван Васильевичиниң холун дамчыштыр Россияның төп черлеринден келген корреспонденциялар хөй.

Л. АРАКЧАА.

МАЛЧЫН КОЛЛЕКТИВЧЕ, МАЛЧЫН КИЖИЖЕ

Масса-политиктиг ажылдың ажылчы чоннуң иштинче — тус-тус улуг, биче коллективтерже, агитквартираларже харын-даа өг-бүлелерге чедир, улам калбартыр талазы-биле ажылды «Тоора-Хем» совхозтуң парткому сөөлгү үеде элээн практикалап турар апарган. Совхозтуң янзы-бүрү ажыл-адырларында чыдып каап турар ажыл-херектер, эреңгейлээшкин, биле-дем чок байдал, нитти удуртулганың кошкак ажыл-херекти эде тургузарынче парткомнуң үениң негелдезин ёзугаар албадааны чугаажок. Ындыг болганда партийжи масса-политиктиг ажылдың хөй талалыг, байлак арга-дуржулгазын ажыглаар, ооң түңнелдиин чедип алыр сорулга салдынган. Бо сорулга-биле кандыг ажылдар кылдынганыл?

Ылангыя малчыннарже, оларның коллективтеринче кичээнгейни угландырар ужурлуг деп парткомнуң хуралдарынга чугаалажып турган.

Малчыннардан эң ыраа — ивижилер. Тайга-сыннар, хем, хөлдер ажылдыр аразы ырак (чамдык аалдар кайызы кайда турарын билишпейн баар) турар ивижилер ортузунга ажыл-херек чорудары элээн берге болганда ам бригаданы ийи чарган, ажыл удуртуп болур бригадирлер, иви эмчилери болгаш зоотехникти быжыглаан. Масса-политиктиг ажылдың кылдынгаан планын ёзугаар Өдүген, Серлиг бригадаларынче совхозтан агиткульт-бригаданы чорудуп эгелээн. Партком секретары А. В. Семис-Көктуң удуртканы ындыг бригада Өдүген бригадазынга четкеш, партияның XXVII съездизиниң документилерин болгаш шиитпирлерин ивижи аалдарга таныштырган. Малчыннар хуралга чыглып келгеш, боттарының ажылында дүвүрээзинниг байдалдың дугайын — иви малдың баш саны чогуур планынга чедир өспейн, бөрүге, араатан куштарга удаа-дараа чиртип, ис чок чидип турарын, чамдык кадарчы эштер «иви дээрге аң ышкажыл» дээр хөөн-биле ажылынга харысалга чок болуп турарын ажыт-чажыт чок чугаалап турганнар. Аңаа чүгээ болза, чүгле кыры-биле көөр, шугдунуп, бот дугайты алыры болуп эде көрбес, алган хүлээлгезин ханызы-биле медереп билбес чорук-биле эвес, а ажыл-херек дээш харысалганы бедидер сорулга-биле болуп эрткен.

Комсомолчу-аныяктарның Өдүген иви бригадазы ам чамдык талазы-биле эде тургустунуп турар: кадарчыларның хөй кезии бо чылгы социалистиг хүлээлгезин эде көргээш, чүс мындыдан 95-тен эвээш эвес аңай камгалап алыр, ажылга бүгү арга-биле бердинип ажылдаарын хүлээнген.

Өдүгенге четкени дег, тайылбыр-беседа кылыр, оюн-концерттиг ук агиткультбригада ооң соонда Серлиг иви бригадазынга база трактор-биле четкен. Тайга оруу дазыр болбас, өзен ишти өткүт болбас. Ындыг черлеп орук кылырынчадан чажам дивес бот-тывызыгыр артистер библиотекарь Татьяна Энчейбен, киномеханик Сергей Сотпа, мелфельдшер Светлана Дугур, баянист Кол Булатов бо удаада ынаар база чораан. Оларның кайызы-даа агитатор хүлээлгезин күүседип чоруур.

Масса-политиктиг ажылдың хевири, чаңгыс хепте дег эвес. Янзы-бүрү болгаш чаа, ооң методу дээштиг, чедингир болгаш билдингир болган тудум, кижилер-биле ажыл бир янзы эки түңнелдиг болур ужурлуг. Парткомнуң, Азас кодээ Советиниң күүскомунуң болгаш суурда херээженнер чөвүлелинчи-биле кады организастааны малчын херээженнерниң семинар-ужуражылгазын ап көрээл. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Кол Даш-оолдуң Калбак-Сигенде кыштаанга эрттирген ужуражыышкынга кожазында «Май 1» совхозтуң херээжен малчыннарын чалаан. Малчыннарның культуралыг амыдырал - чурттаалгазының байдалын экижидер талазы-биле районда чорудтунуп турар арга-хемчеглерге дүүштүр организастаан бо ужуражыышкын бодунуң хевири-биле ооң киржикчилеринге дээштиг болган деп болур. Ол ышкаш херээженнер аңаа үлегерлиг чурттап орар өг-бүлени болгаш таарыштыр кылдынган кыштаг девискээрин көргеннер.

Бо ужуражыышкынның бир эки талазы болза, чүгле культурлуг чурттап орар өг-бүле-биле таныжканы эвес, а аңаа тура-ла ийи совхоз херээженнери ажылга мергежил талазы-биле, оюн-концертке киржилгези-биле (чижээ, аътты дүрген шанактап, ээртеп билири, кажаага кыжын малды ажаары, ырлаары азы шүлүктээри дээн ышкаш) маргылдаа кыла каапканы болур. «Бистиң херээжен малчыннарывыс моон мурнунда черле мынчаар ужуражып көрбээн болгай. Солун ажыл эгелээн-дир силер, бис база бо хевирлиг кылдыр эрттирер бис. Чалалгала чарыы турар апаар» — деп, «Май 1» совхозтуң парткомунуң секретары Нина Самбуу чугаалаан. Ооң өөрү херээженнерниң бодалы база ындыг болган.

Кандыг-бир хурал, ужуражыышкын азы өске таварылгага болур дээнде концерт көргүзе каапкары «Тоора-Хем» совхозта чаңчыл болуп бар чыдар. Ооң ыңай сүт-бараан фермаларынга, бригадаларга, чамдыкта кым-бир малчынның аалынга улус чыгган болза «Ажылыңны кайы хире билир сен?», «Ажылыңда чаа чүү барыл?» хевирлиг айтырыг-харыы шактары база болгулай бээр. Ооң ажылчын кижээ, ооң турары коллективке өөредиглиг болуру чугаажок.

«Тоора-Хем» совхозта чүгле мал ажылы-биле холбашкан бүгү ажылда (мал чеми сеэттүп турарлардан аңгыда) чүс чедер ажыг кижи ажылдап турар. Малчыннар моон-даа көвүдээр. Ынчалза-даа совхозта чорудтунуп турар масса-политиктиг ажылга оларны эвээш киириштирип турар. Кандыг-бир чөптүг эвес чылдагаан-биле хөйнүң ол ажылынга киришпейн баар, тура-хөңнүг, бот-идепкейи чок малчыннар бар болгулаар-дыр. Ажылды организастап, медээ-чарлал чедирип турар кижилер ону шоолуг херекке албайн баары хомуданчыг. Сорулга болза чыылган улус мурнунга малчын кижи боду кол киржикчи, күүседикчи болур ужурлуг. Малчыннар, мал ажылының тускай эртемниглери боттарының бот-идепкейи-биле кандыг-бир солун ажылды совхоз төвүнге, азы кайы-бир турлаг-хонашка эрттирерин практикалавайн турар. Аңаа оларны өөредирин, хире-чергези-биле киириштирерин партком болдуп турар. Ол херек дээрге масса-политиктиг ажыл санынга кирер болганда, адаандан-на — малчын кижиден үениң негелдезинге дүүшкен бот-киржилге чугула болур.

А. НУГУУРАК.

Чагыдып албаанывыс кандыг-бир солун азы журнал херек апарганда, бир дугаарында «Союзпечать» киоскуларынга чедер чаңчылдыг бис. Республика найысылалы Кызылда шак ындыг он беш киоск бар. Кочетов кудумчузунда № 10, Ленин кудумчузунда № 7, Кечил-оол кудумчузунда № 8 киоскуларның ажылы мактаалдыг.

Оларның садыгжылары З. Г. Батурина, Ф. П. Петухова, М. П. Буянова, Г. Д. Гордеева олар ак сеткилдиг ажыл-ижи, идепкейлиг хөй-ниитичи херектери-биле эш-өөрүнүң, садып алыкчыларның хүндүткелин чаалап алганнар.

ЧУРУКТА: киоскуда чаа солуннар кирген.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

1977 чылдың январь 1-де «Улуг-Хем» солуннуң баштайгы номери чырыкче үнген. Ону Новосибирскиниң полиграфия училищезиниң сургуулдары Светлана Хертек биле Наталья Хнигет өрүп үндүрген. Солуннуң эге дугаарын хүнзедир, дүнну өттүр олар өрээн. Чүге дээрге дуржулгазы-даа, хире-шаа-даа ол, линотип машиналары база эдикпээн. Кыстар чүгле үш дугаар чылында боттарының мергежилинге ыяк кылдыр быжыга берген. Өрүкчүлер нитти чурттаалга бажыңнарының өрээлчигежинге сыңмарлажып, полиграфистиң амыр эвес мергежилин кончуг эки кылдыр шиңгээдип алган.

— Училищени-даа дооспаан, ёзулуг практика-даа чок улусту дүвү-лалаш солун парладырга сүрээденчиг-даа чораан — деп, Светлана Билчиновна сактыр.

— Одуруг бүрүзү частырыглыг боор. Оларны элип, дыштаныр хүннерде безин ажылдап турдувус — деп, Наталья Санаар-ооловна улаштыр чугаалады.

Чылдар эрткен. Олар ам байлак дуржулгалыг бедик мергежилдиг ажыл-ишчилер болу берген. Шилип алган мергежилинге бүрүн бердингенин, амыдырал-чурттаалгазының оруун шын тып алган ийи ажылчынның кайызы-даа СЭКП кежигүну, уруг-дарыының ынак иелери, найыралдыг өг-бүлелерниң ээлери. Оларны чүгле кады ажылдап турар эш-өөрү эвес, харын-даа «Улуг-Хем» солуннуң номчукчулары таныыр.

— СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң амыдыралга боттандырар, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам дүргедедир, күш-ажылга эде тургустунар дээш эвээш эвес ажылдарны «Улуг-Хем» солуннуң редакциязының, типографиязының партия организациязы чорудуп турар — деп, парторганизациязының секретарының оралакчызы Светлана Хертек биске чугаалады.

Херек, кылыр ужурлуг чүүлдер эвээш эвес. Бир эвес чаа өрүлге машиназын район типографиязынга берген болза, чагыглар парлаарын көвүдедир болурунуң аргазы бар. Кайы-даа күш-ажылчы коллективтерниң парладып алыксадып турар чагыглары хөй.

«Улуг-Хем» солуннуң типографиязы эрткен беш чылда планныг онаалдаларын ажыр күүсеткеш, бо чылдың эрткен айларының түңнели-биле чарыштың мурнуку одуруунда чорул турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) С. Б. Хертек биле Н. С. Хнигет ажыл үезинде.

М. БЕЛЕКЧИНИҢ фотозу.

Саннар, фактылар

«Правда» солуннуң баштайгы дугаары 1912 чылдың апрель 22-де (май 5-те) үнген. Парлалга хүнүн аңаа турасказдып үндезилээн. Ооң баштайгы байырлалын 1914 чылдың февраль 5-те демдеглээн.

• • •

Совет эрге-чагырганың чылдарының үезинде В. И. Ленинниң ажылдары бистиң чуртка 16 муң катап 122 дылдарга үнген: ССРЭ-ниң улустарының — 68, даштыкы чурттарның улустарының 54, оларның нитти тиражы —620 млн. кезек.

• • •

Бистиң чуртта 8 муң ажыг солуннарны үндүрүп турар, оларның бир угда үндүрер тиражы 181 млн. кезек. 3700 хоорай болгаш район солуннары бар. Оларның бир угда үндүрер тиражы 36 млн. кезек.

• • •

Бисте 5 муң ажыг журналдарны болгаш периодиктиг чагыдылганы чылда тиражы 3,2 млрд. кезек кылдыр үндүрүп турар. «Работница», «Здоровье», «Вокруг света» болгаш чамдык өске-даа журналдар миллион-миллион тиражтыг.

• • •

Бир өг-бүле бүрүзүнге ССРЭ-ниң улустарының 55 дылдарында парлаттынган 6 чагыдылга онаажып турар.

• • •

Чуртта номнар, журналдар үндүрер 200 чер болгаш 3 муң типография бар.

• • •

Хүннүң-не солуннарның редакцияларынга номчукчуларның 200 муң чагаалары кээп турар.

• • •

Массалыг информацияның чепсектериниң системазында 100 муң журналистер болгаш штаттан дашкаар 6 млн. корреспондентилер ажылдап турар.

ХАРЫЛЗААНЫ КОШКАТПАС МЕН

Амгы үеде солун-сеткүүл номчувайн орар кижилер ховар. Бистиң районнуң кайызы-даа ажыл-агыйынга баар болзувусса, өреге бүрүзү 4—5 чагыдылгалыг. Чуртта болгаш даштыкыда болуушкуннарны хүн бүрүде телевизордан көрүп, радиодан дыңнап, солуннардан номчуп орар бис.

Чер-черде коллектив кежигүннери ажылын эде көрүп, четпестерни чайладырының аргаларын тып, күжүн, билиин долу ажыглаарын оралдажып турар.

«Шын» солуннуң доктаамал бижикчизи мен. Бирги кварталда эвээш эвес ажыл-агыйжы медээлер солунга парлаттынган. Моон соңгаар-даа солун-биле харылзааны кошкатпайн, үениң негелдезинге дүүшкен, кижи бүрүзү ажылдаар участогунда, бодундан эгелээш канчаар эде тургустунуп, он ийиги беш чылдың планнарын боттандырарынга улуун канчаар киирип турарын бижиирин оралдажыр мен.

Х. КАРА-ООЛ.

Бай-Тайга район.

ЭДЕ КӨРҮП ТУРАР

Чербиниң почта салбыры бодунуң ажылын эде тургузуп, чамдык ажылдарны кылып эгелээн. Ажылдаар чериниң иштики дерилгезин болгаш бүгү херек документилерин чаарткан. Бажыңның ишти арыг-силиг, келген чонга таарымчалыг.

Мурнунда пенсионерлер боттарының пенсияларын харылзаа бажыңынче албан барып чедип алыр турган. Оларның аразында назы-хары улгады берген чамдык кижилерге ол берге. Ам почтачылар хамаарышкан участоктарында пенсионерлерге акшаны аппарып чедирип бээр кылдыр чурумчуткан. Ам, мурнунда дег, кырганнар ээлчег манап турбас апарган. Ооң аңгыда чурттакчыларның электри энергиязының, радио хөлезиниң өй-шаанда төлээн турарын кичээнгейге алган.

Коллектив эп-найыралдыг, бот-боттарынга негелделиг, чоннуң чагаа-бижии, солун-сеткүүлү саадавас болу берген. Ук почта салбыры районда эки деп санадып турарының ужуру ол.

Салбырның эргелекчизи Александра Михайловна Ильина коллективиниң күш-ажылын эки удуртуп, чаа ёзу-биле ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Парлалга хүнүнге уткуштур ол дугайын бижидим.

Р. ОЧУР-ООЛ.

Кызыл район.

БИЖИКЧИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Бистиң «Ленинчи орук» солуннуң кодээ бижикчилери чылдан чылче немежип орар. Оларның-биле ажылды хаая эвес чорудуп, семинарларны эрттирип турар. СЭКП Сүт-Хөл райкому биле редакция ажылдакчылары чоокта чаа кодээ бижикчилер-биле семинар организастаан.

Ол районнуң чамдык албан черлериниң, организацияларының база ажыл-агыйларының удуртукчулары солун ажылынга идепкейлиг киржип турарын солуннуң редактору Б. А. Доңгак демдеглеп, солун-сеткүүл бижидилгези массалыг болу бергенин чугаалаан. Бо чылын ниитизи-биле 3200 кезек солунну улус бижиткен. Улус ажыл-агыйының хөй янзы адырларында ишчилериниң ажыл-ижин көргүзеринге, чамдык черлерде шиитпирлеттинмейн турар чүүлдерни чайладырынга солуннуң киржилгези биче эвес.

— Редакцияга кээр чагааларның темазы аңгы-аңгы. Бирги кварталда солунга янзы-бүрү 358 темалыг чагаа парлаттынган. Бижикчилер бөлүктерин тургускулаан бис. Оларның аразында Ч. Ондар, Д. Ховалыг, С. Сарыглар болгаш өске-даа бижикчилер солунга идепкейлиг киржип келген — деп, солуннуң чагаа килдизиниң эргелекчизи З. Куулар чыылганнарга дыңнаткан.

Ынчалзажок редакцияга кээр чагааларда факт-барымдаазы толаргай эвес, утка-шынары чавыс, эреңгей бижиттинген шүгүмчүлелдер барын ол демдеглээн. Солунга шүгүмчүлелдиг чүүлдер үнерге хамаарышкан харысалгалыг эштерже шиитпирлээри-биле чорудуп турар, албан черлериниң болгаш организацияларның чамдык удуртукчулары аңаа харыны эреңгейлээр болгаш тоомчага албайн баар таварылгалар турган. Моон соңгаар мону эде көрүп, шүгүмчүлелдиг чагааларның дээштиин чедип алырының аргаларын кылыр.

Жанрлар талазы-биле сайгарылга бижикчилерге дузалыг болган. «Сүт-Хөл» совхозта бижикчи Б. Сат, Сүг-Аксы ортумак школазының башкызы О. Чаң-оол, Кызыл-Тайгадан О. Куулар, партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи М. Саая олар боттарының бодалдарын чугаалаан. Район төвүнге бижикчилер бөлүүн тургускан. Ол семинарга СЭКП райкомунуң ийиги секретары Д. К. Черлик-оол киржип, чүве чугаалаан.

Б. ОНДАР.

КАДЫК-ЧААГАЙ ЧУРТТААР ДИЗЕ

Арага ишпес чорук — бистиң амыдыралывыстың негелдези. Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар, амыдыралдың кадык-чаагай хевирлерин пропагандалаар талазы-биле организастыг, масса-политиктиг ажылды республиканың чер-черлеринде план ёзугаар чорудуп турарын билир бис.

Ылангыя чоннуң кадыын камгалаарынче, кадыкшылды доктаамал экижидеринче социалистиг күрүне улуг кичээнгейни салып турар.

Амгы үеде эмнелге ажылдакчылары бүгү чонну диспансеризастаарынче шилчээн. Ол дээрге чоннуң тус-тус кезектериниң кадыкшылының байдалын доктаамал, дең-дески хайгааралга алыры, кижилерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалын өөренип көөрү, янзы-бүрү аарыгларның тыптып кээр турарының чылдагааннарын илередири база чайладыры. Диспансеризация кижиниң күш-дамыр талазы-биле шын өзүлдезинче, кадыкшылды быжыглаарынче, аарый берип болгу дег кижилерни тодарадып, эмнелге-профилактиктиг, санитарлыг болгаш социал хемчеглерни боттандырарынче угланган.

Ам бүгү-нитти диспансеризацияны идепкейлиг боттандырып турар үеде бо улуг ажылда бар бергелерни нитти күш-биле ажып эртери чугула болуп турар. Чамдык кижилер профилактиктиг көрүлделерниң болгаш доктаамал эмчи хайгааралының чугулазын үнелеп билбес, контроль көрүлделерге чогуур хуусаада келбес, эмчилерниң сүмезин күүсетпес болгулаар. Бо чоруктуң диспансеризация чорударынга шаптыктыы билдингир.

Чижээлээрге, ижин оюлганнаар, гипертониктиг аарыглардан, диабеттен болгаш өске-даа хоочураан аарыглардан аарып чоруур кижилерниң хөй кезии эмчиниң сүмелээн хүн чурумун, аарыгны өскүтпези-биле эмнедириниң хуусаазын хажыдып турарындан аарыг улгадып, чидигленир. Эмчиниң үндүрген күженишкинин, эмнээшкинни ынчаар халас эртип, чамдык кижилер боттарының организас чок, чүве бодавас чоруунуң уржуундан качыгдап чорууурлар. Бо бүгүден чогуур түңнел үндүрүп, күженишкинни каттыштырып, лабораторияның болгаш рентген шинчилгезиниң дузазы-биле чоннуң кадыының байдалын шинчиири оларның кадыкшылын баш удур быжыглаарын чедип алыр арганы бээр.

Кадык-чаагай амыдыралдың бир чарылбас кезээ — күш-ажылдың, дыштаныылганың болгаш чемненилгениң чурумун чөп сагыыры болур. Кижиниң амыдыралының үштүң бир кезии ажылга эртер. Ындыг болганда ооң ажылы бодунуң сагыш-сеткилинге таарышкан, чогумчалыг болур ужурлуг. Күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаары ооң дең-дески болурун барымдаалаарын негээр. Ынчангаш ажылды буу-хаа кылыр чорук ышкаш багай чаңчылдан дүрген адырлыры чугула. Экономиканың-даа, медицинаның-даа эрге-ажыынга ол дүгжүп турар. Ажылдың гигиеназын, техниканың айыыл чок чоруун сагыыры, бүдүрүлгеге эки мозү-шынар-психологтуг байдалды тургузары эң чугула.

Чемнениириниң чурумун сагывас чоруктуң уламындан семирипри, кижиниң кадыының баксыраары чамдыкта өлүмге чедирер чылдагааннарының бирээзи болур. Амгы үениң кижизинге хөлүн эрттир семирипр чорук хоралыг. Ол — янзы-бүрү аарыгларның чылдагааны болгаш чүрек-дамыр аарыгларын өскүдериниң фактору болур.

Кижи бодунуң күш үндүрүлгезин, назы-харын, ажыл-мергежилин барымдаалап, чемнениирле чогуур чурумну сагыыр болза эки. Ол ышкаш бодунуң [illegible] чемнениириниң негелдезин, кадыкшылын сагыыр.

Бир эвес кижи хоюкта чогуур шимчээшкин кылбас, олуттай, чыдып турар болза, ооң кадыынга ол хоралыг. Эртем-техниктиг хөгжүлдениң үезинде хөй кижилер ам ыяш чарбас, кудуктан суглавас, ажылче чадаг безин үр кылаштавас апарган болгай. Шоолуг шимченмес чоруктан чүрек-дамыр, чем хуулдурар система, нерв, сөөк-шыгаңнар аарыы тыптып, организмниң камгаланыр күжү баксыраар.

Кадыкшыл — кижиниң чаагай чоруу, аас-кежии, ниитилелдиң байлаа. Ниитилелдиң күш-ажыл курлавырлары аңаа үндезилеп көвүдеп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, чурттуң экономиктиг күчүзү бедиир. Ынчангаш амыдыралдың кадык-чаагай хевирин тургузарынче медицина ажылдакчыларының, хөй-ниитиниң кичээнгейин мөөңнээр ужурлуг би-

Л. КОМЛЕВА.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИМ

Кызыл районнуң Каа-Хем суурда чурттап турар мен. Бодум назылап кырааш, чамдык үелерде хензиг-даа бол, дуза кижиге бо-ла херек апаар-дыр. Көк-Тей школазының 5 «в» класстың өөреникчилери меңээ улуг дузаны чедирип турар. Класстың башкызы Е. Т. Куйчун-биле кады үш звеного үстүп алгаш, суббота хүннеринде кээп, дузалажып турарлар. Урууглага өөрүп четтирдим.

Л.-Х. САТ.
пенсионер.

Хоорай, суурларывыс аян-шинчизи

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИЛГЕ

Чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазы чугула айтырыг. Ону чылдың кайы-даа үезинде доктаамал, хынамчалыг чорудуп турарындан санитарлыг байдалы эки, чаагайжыттынган хоорай, суурлар республикада бар.

Мугур-Аксы суурнуң чурттакчылары суурнуң чаагайжыдылгазынга, ногаанчыдылгазынга ооң арыг-шевериниге идепкейлиг киржип турар. Каргы кодээ Соведи бо ажылды организастаар талазы-биле биче эвес арга-дуржулгалыг болу берген.

Чаңчыл болган чаагайжыдылга айларынга, субботниктерге чурттакчыларны доктаамал кириштирип турар. Организацияларга хуваалданы кылган. Мугур кудумчузунда олурткан 400 дес ыяштарны ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң коллективи эки суггарып турар болгаш ооң ажаалдазынче кичээнгейни салып келген.

Часкы чаагайжыдылга чорупп турар. Чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазында улуг темчээлиг ажылдар кылдынып турар. Каргы кодээ Соведи база чурттаалга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели чаагайжыдылганы көрдүнген чаңгыс аай план-биле чорудуп турар. Ооң аңгыда, кодээ Советтиң девискээринде чарлаттынган «Эң эки чаагайжыттынган квартал», «Бедик культуралыг өг-бүле, чурттаалга бажыңы дээш» социалистиг чарышка суурнуң чону киржип турар. № 15 «Челээш» агитквартира, № 13 «Артыш», «Меңги» агитквартиралар ол чарышка эки көргүзүглерлиг болуп турар.

Суур чаагайжыдылгазында кылдынып турар чамдык ажылдар-биле чергелештир, четпестерни чок деп болбас. Суурда чоннуң хуу малының кадарчызы чок болганындан, кудумчуларда тарып олурткан теректерниң баштарын инектер чип турар. Бок төгер черни айтып каан турза-даа, чамдык кижилер ону сагывайн, шөлдерже богун төгер чоруктар бар. Ону болдурбас талазы-биле хемчег алыр үе келген.

З. САЛЧАК.

Мөңгүн-Тайга район.

ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНЫҢ 50 ЧЫЛЫНГА

АМЫДЫРАЛДЫ ХАНЫ КӨРГҮЗЕР

Үндезин эргилдениң болгаш эде тургустунуушкунунуң чылында республиканың театры 50 чыл оюн демдеглеп турар. Тываның уран чүүл ажылдакчылары партийжи съездиниң документилерин ханызы-биле өөренип, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаар дээш шугдунуп турар. Аңгы-аңгы салгалдың артистери бодунуң үежилериниң болгаш үезиниң, төөгүлүг эрткен үениң дугайында овур-хевирлерни сценага тургузуп келген болгаш тургузуп-даа турар. Социализмниң идеалдарынга бердинген, чаа чүүлдерниң таалакчызы, социал идепкейлиг бүдүштүг чаа кижилерни хевирлээринге, ниитилелдиң бурунгаарлаашкынынга чугула херек шак ындыг мораль-психологтуг байдалды тургузарынга театр чартык чүс чыл дургузунда үлүүн киирип, чонга бараан болуп келген. Ол чүгле тыва чоннуң социалистиг культуразының эвес, хөй национал совет уран чүүлдүң чарылбас кезээ болуп хөгжээн. Партияның удуртулгазы-биле тыва театр уран чүүлү бо үеде көскү хөгжээн.

Бөгүн театрда РСФСР-ниң улустуң дөрт, алдарлыг беш, Тыва АССР-ниң улустуң дөрт, алдарлыг он тос артизи, Тываның комсомол шаңналының дөрт лауреады — беш салгалдың артистери ажылдап турар. Он ийи кижи орден-хавыяалыг. Совет театр уран чүүлүн хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш театр «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан.

Бежен чылдар мурнунда биске профессионал-даа, боттывынгыр-даа театр коллективи турбаан. Улустуң оюннары, чамдык улусчу чаңчылдар байырлалы сцена уран чүүлүнге чоок хевирлиг болуп турган. Чүгле улусчу эрге-талыгга тургустунган соонда, тыва бижик тыптып келгенде, баштайгы шиилер кестүп келген болгаш оларны шии бөлгүмнери тургузуп эгелээн.

1935 чылда ТАР-ның VIII Улуг Хуралы күрүнениң Тыва театрын организастаар дугайында шиитпирни хүлээп алган. 1936 чылдың январьда Кызылдың өөредилге комбинадынга национал студияны ажыткан. Орта өөренип киргеннерниң аразындан дыка хөй сураглыг артистер үнген. К. Мунзук, М. Мунзук, В. Монгальбии, А. Лаптан болгаш өскелерниң-даа аттары биске билдингир. Студия сурагуулдарының отчёт концерт берген хүнү 1936 чылдың март 25 театрның төрүттүнген хүнү болган. Аныяк артистер аъттарын мунуп алгаш бүгү кожууннарга, аалдарга концерттиг чедип, аян туткулааннар.

Чаладып келген специалистер тыва сценага профессионал шиилерни тургузуп, кадрларны белеткээринге, оларның мергежилин бедидеринге улуг үлүүн киирген. Режиссёр И. Я. Исполнев театрның репертуарын байыдарынга, кайгамчыктыг овур-хевирлерни тургузарынга улуг салдарны чедирген. Композитор башкы А. П. Аксёнов, балетмейстер А. В. Шатин, дирижёрлар Р. Г. Миронович биле Л. И. Израйлевич база театр уран чүүлүн хөгжүдеринге канчаар-даа зажок деткимчени көргүскеннер.

Кол режиссёр турган И. Я. Исполнев орус труппаны база тургузуп, ийи бөлүктүң кады ажылдаарын чедип ап турган. Бөгүн ол чаагай чаңчылды уламчылаары, С. Волгин, Н. Соколик, З. Голубева, Л. Котов, Л. Сысоев, Л. Юхин ышкаш мергежилинге бердинген артистерни деткиири, труппаны быжыглаары чугула болуп турар.

Дайын соолундеги организастыг болгаш чогаадыкчы бергедээшкиннерден уштуурунга кайгамчык режиссёрлар С. П. Майер биле И. С. Забродин оларның киирген үлүүн демдеглээри чугула. Чаа чүүлдү нептерединге, актёрларның мергежилин сайзырадырынга оларның үлүү улуг. Кызымак ажыл-иши-биле бо ийи режиссёр бот-боттарын немежип, демниг ажылдап турган. Ол чылдарда чырыткыланчак овур-хевирлер кестүп келген. Ада-чурт болгаш делегей драматургиязының чогаалдарын сценага тургускан. Улуг Ленинниң овур-хевирин О. Намдараа чедимчелиг ойнаан.

Аңгы-аңгы чылдарда театрның репертуарындан революция темазы дүшпейн турган. С. Токаның «Херээжен», «Даңгыр-оол», В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиилеринде эрги ёзуга удур демиселди көргүзүп турар. Сөөлгү ийи шии классика апарган болгаш хөй-хөй кижилерниң сагыш-сеткилин хөлзедип турар чоннуң чогаалдар болур. Ылаңгыя Караның ролю күштүг болгаш бүзүренчиг.

Чаа бут кырынга туруп келген театр революсчу идеялар-биле чепсегленгеш, орус совет драматургия-биле ханы таныжып эгелээн. К. Тренёвтуң «Любовь Яровая» деп шиизин М. Мунзуктуң тургусканы ынчангы театр амыдыралынга кескү болуушкун болган. Нарын тургузуглуг шиини ойнаары берге турган-даа болза ооң революсчу ужур-утказы көрүкчүлерге билдингир болгаш чоок болган. Дайын чылдарында К. Симоновтуң «Орус кижилер», Д. Фурмановтуң «Үймээн», Л. Леоновтуң «Халдаашкын», А. Островскийниң «Ядамыкта кем чок», Н. Гогольдуң «Кадайланыышкын» деп шиилери-биле көрүкчүлер таныжкан. В. Көк-оол биле И. Я. Исполнев «Хайыраан ботту» эде тургускан. Олар «Каң канчап катканыл?», «Аныяк гвардия» деп номнарны шиижиткен.

Салгал бүрүзү онзагай талалыг деп болур. Профессор Б. Жуковскийниң өөреникчилеринден В. Монгальбиниң, А. Тавакайның, Ч. Мортай-оолдуң тургускан овур-хевирлери көрүкчүлерниң ынакшылын чаалап апкан. Дараазында салгалдың артистеринден Л. Солун-оол, Р. Серен-оол, Д. Барынмаа, М. Дадар, М. Чадамба, К. Сагды, И. Даваа, Х. Ширин-оол, Д. Мөңгүш оларның талантызы көстүп келген. Чоокку чылдарда доосканнардан көрүкчүлерниң санал-оналын өөренип көргени-биле эрткен чылдың эң эки артизи болганнар А. Салчак, А. Куулар болгаш өскелер-даа эки үнелелди ап турар. Мергежилинге бердинген хоочун артистер К. Мунзук, М. Мунзук, М. Рамазанова, Х. Конгар, Б. Бады-Сагаан, Е. Кенденбиль, О. Ензак аныяк салгалды кижизидеринге идиг берип, чонга бараан болурун үргүлчүлевишаан. Ам бистиң аравыста чок В. Көк-оол, В. Монгальбии, О. Намдараа, Л. Севильбаа, Ч. Мортай-оол ышкаш талантылыг артистерниң тургусканы кайгамчык овур-хевирлери уттундурбас.

Тывага национал хосталгалыг шимчээшкин үезинде аңгы демиселин көргүскен «Самбажык», «Найырал» (С. Пюрбю-биле кады) деп В. Көк-оолдуң шиилерин режиссёр С. Оюн бүзүренчиг болгаш дээштиг кылдыр көрүкчүлерге чедирип шыдаан.

Театр даштыкы классикадан Шекспирниң «Ромео болгаш Джульетта» деп шиизин тургусканы чедимчелиг болган. Меркуцио — режиссёр С. Оюннуң-даа, артист Л. Солун-оолдуң-даа чедиишкини. Оводтуң овур-хевирин Ч. Мортай-оолдуң тургусканы солун. Акы-дуңма республикаларның драматургтарының чогаалдарын тыва сценага тургузуп турар. Орус бөлүк Г. Боровиктиң шиизин ойнаан, Г. Шапин, В. Кузин, Г. Евгущенко болгаш өскелер-даа үре-түңнелдиг ажылдап турар. О. Перекалинниң шиизи дээш театр Бүгү-эвилелдиң оргкомитединиң диплому-биле шаңнаткан. Щукинчилерниң, гнесинчилерниң шиилерин чон сонуургап көрген.

Театр төөгүзүнүң чамдык чайынналчак арыннарын демдеглеп тура, бөгүнгү шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже бүгү күштү мөөңнээри чугула. Тыва литератураның классиги С. Пюрбюнуң тургусканы чаагай чаңчылдарже катап эглири, чогаалчылар-биле кады ажылдаарының хевирлерин дилеп тывары коллективтен негеттинип турар. Чамдык чедимче чок талалар чамдык артистерниң-даа, коллективтиң-даа ажылында туруп турарын бежен чылдың бединиден демдеглээри черле артык эвес. Уран чүүлге шылгаттынган чаагай чаңчылдар-биле быжыглаттынмаан чаа базым багай түңнелге эккеп болурун «Хайыраан ботту» эде тургусканы бадыткаан. Ажылды шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп тургаш, чүгле ынчан шынар талазы-биле чаа үе-чадаже көдүрлүп болур.

Амыдыралдың совет хевирин бадыткаар, чараш чүүлге, төлептиг аажы-чаңга чонну кижизидер дээш өске-даа соңгаарлаттынмас улуг сорулгалар театр коллективиниң мурнунда туруп турар. Бөгүнгү амыдыралды, аныяктарның ажыл-ижин көргүскен, ажылчын аңгы дугайында кижизидикчи утка-шынарлыг шиилерни чон манап турар. Көрүкчүлерни кижизидер, ооң сонуургалынга, негелде-хереглелинге дүүштүр ажылдаар, чогумчалыг хереглелдерни хевирлээр, амыдыралды долу, ханы көргүзер хүлээлгезин театр эки күүседир ужурлуг. Съездиниң шиитпирлерин херек кырында боттандырары-биле каш дакпыр күженишкин-биле ажылдаар сорулга туруп турар.

А. СЕРЕН,
Тыва АССР-ниң культура министри.

Баштыңчының овур-хевирин тургусканы

Ленин башкының овур-хевири кирип турар шиилерни тургузары белен эвес. Улуг баштыңчының ролюн күүседир артистиң амыдыралда овур-хевири, дурт-сыны, арын-шырайы, шимчээшкиннери, кылаштаарының болгаш чугаа-домааның аяны негелделерге дүгжүп турар ужурлуг. Эң чугула чүүл — баштыңчының иштики сагыш-сеткилиниң байлаан, өттүр көөр угаанның дамчыдары дыка берге. Черле бүгү аян-шинчизи, бүгү байдалдар рольду бүзүреп турар артисте долузу-биле эвес-даа болза, черле дүгжүп турар демдектерлиг болур ужурлуг. Чүгле ынчан ону ол рольга шилип ап болур. Артистиң хүн бүрү амыдыралда мөзү-шынарын, бүдүш-байдалын, хөй-ниитиге бодун ап чоруурун өөренип көөрү чугула дээрзи база билдингир.

Ленинниң овур-хевирин тыва шииге тургузар дугайында бодал 1955 чылда төрүттүнген. Партия обкому ол саналды деткип, Н. Погодинниң «Боолуг кижи» деп шиизин очулдурарын сүмелээн. Очулга-даа эгелээн, ооң-биле чергелештир Ленинниң ролюн ойнаар артисти база хынамчалыг шилип кирипкен. «Секпилдиг кыс» деп шиини тургузуп турумда, тудуг даргазының ролюн О. Намдараа, инженер кысты Е. Кенденбиль ойнап турган. Оожум, бодунуң шиитпиринге туруштуг, угааныг, ак сеткилдиг удуртукчунуң эртем-билииниң кошкаандан специалист-биле ооң аразында чөрүлдээ үнер. Чаа депшилгенин ужур-утказын чедир билбейн турар кырган дарганың овур-хевирин ол эки тургускан.

Барык-ла ийи чыл иштинде ындыг артисти тывар чымыштыг дилээшкин үргүлчүлээн. Шиини тургузарын РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи И. С. Забродинге хүлээндирген турган. Бир-ле катап «Секпилдиг кысты» ол залдан көрүп олурарга, Намдарааның даштыкы овур-хевиринге Ленин-биле дөмейлежип турар чүве бар болган. Сандайга олурары, оон тура халааш бодун бүзүредип, инженерге чүве чугаалап турда холунуң шимчээшкини, ыңай-бээр кылаштаары дөмей болганынга ол өөрээн, ынчалза-даа ол ажыдыышкынын кымга-даа ыттаваан.

Үжен чыл бурунгаар РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи, Тываның Күрүне шаңналының лауреады Олег Доңдукович Намдараа улуг баштыңчының овур-хевирин сценага тургускан. Владимир Ильичиниң тывалап чугаалап турганы тыва көрүкчүлерниң угаан-медерелинде, сагыш-сеткилинде артып калган. Мергежилдиг артист рольга ойнаарынга барык ийи чыл белеткенген. Рольду канчаар белеткеп турганын сактыксадым.

Ленин башкының овур-хевиринге дөмейлешкек чорукту чедип алыры чугула дээрзин Иван Степанович билип турган. Баштыңчының бажынга дөмей парикти, эрин, сегел салын, карак кирбиин ооң хемчээлинге таарыштыр кылгаш, кедирип, бүдүп эгелээн. Ол ышкаш идик-хепти таарыштырары база берге ажыл болган. Театрның дуржулгалыг гримёр-чурукчузу П. Г. Сарыпов биле скульптор Н. Н. Шеховцев олар 1956 чылда ындыг шенелделерни чаңгыс эвес удаа кылганының түңнелинде, «Боолуг кижи» деп шиини тургузуп болурунуң аргазы тыва театрга тургустунган.

Ынчалза-даа бо овур-хевирни ёзулуг быжыр кылырда, дуржулгалыг эштерниң дузазы хереглеттиве берген. Театр баштаар чери «Мосфильм» киностудиязындан, ССРЭ-ниң Биче театрындан дуза дилээн. Олег Доңдуковичиниң дублеру мен турган мен. «Ленин в Октябре» деп кинода Ильичини ойнаан Б. Щукинни гримнеп турган РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы парикмахер, гримёр-чурукчу А. И. Анджан бистиң-биле ажылдап турган. Хевивисти Биче театрның мастерскаязынга даарап дооскан. Харысалгалыг даалганы күүседир дээш, кайывыс-даа карак-кызыл ажылдап, чай аразында Ленинниң овур-хевирин көргүзүп турар театрларга барып турган бис. «Ленин Варшавада» деп кинону тырттырып турда М. Штраухтуң оюнун көрүп, «Мөңге дес» деп шиинин репетициязынга барып турдувус. Ленинниң Төп музейинге барып, «Владимир Ильич Ленин» деп кинону хүнде үш-дөрт удаа көрүп турганывыс сеткилимде артып калган. Чурукчуларның, скульпторларның ажылын база көрүп турган бис.

«Мосфильмниң» уран чүүл чөвүлелиниң кежигүннери М. Штраух, МХАТ-тан Смирнов, Биче театрдан Бабочкин, Маркунов, сураглыг режиссер Завадский олар бисти хынап киирген. Баштай сцена кырынга Намдараа үнүп келгеш, тывалап чугаалап, ыңай-бээр кылаштап, элээн шимчээшкиннерни көргүскүледи. Ол Ленинниң ролюн «Кремльдиң куранттары» деп шииде ойнап турган артистер Смирнов биле Винников олардан дыка хөй чүүлдерни бодунга сиңирип апкан турган. Намдараага олар эки үнелелди берген.

Владимир Ильич Ленинниң даштыкы овур-хевири кончут эки-дир, а иштики сагыш-сеткилин көргүзери тургузукчу режиссер биле артист кижиниң чаңгыс эп-сеткилдиг, кызымак ажылындан хамааржыр деп, олар демдеглээннер. Киностудияга Азияның национал театрларындан тыва артист бир дугаар Ленинниң овур-хевирин шенеп турарын олар айтып турган.

Режиссер Забродинниң удуртулгазы-биле тыва театрның сценазынга Ленин башкының овур-хевирин тургусканы театр уран чүүлүнүң төөгүзүнге кезээде артар. Баштыңчының овур-хевирин эң баштай чедимчелиг тургускан Олег Доңдуковичиге чоргаарланмас аргавыс чок.

М. МУНЗУК,
РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

ЧУРУКТА: «Боолуг кижи» деп шииден көргүзүг.

ЧУРУКТА: хөгжүм-шии театрының орус бөлүүнүң тургускан шиилериниң бирээзи—«Кадык болуңар» деп шииден көргүзүг.

ЧҮТКҮЛ ТУРДА

1942 чылдың часкаар чайы чүве. Ада-чурттуң Улуг дайынының түлүк үези. Кызылдың орус, тыва школаларындан Тываның Араттың революстуг шерииниң музыка кезээнге улус шилип ап турган. Тускай комиссияга элээн каш кижини киирген. Оларның аразынга Кызылдың № 2 школазындан Борис Бады-Сагаан дээр бичии оол база келген. Шериг музыказының удуртукчулары черле салымныг оол дээрзин эскерип кааннар. Бодум ынчан шериг оркестринге ажылдап турган мен.

Хөгжүмчүлеривистиң аразындан бир кезек оолдар (оларның аразында Борис база) теорияны-даа шиңгээдип ап, үрер хөгжүм херекселдеринге өөрүнден мурнай ойнап эгелээннер. Хостуг шактарында ону көөрге-ле гитаралаан, пианинога-даа ойнаан орар, черле хөглүг-баштак чаңныг, солун кижи.

Ооң соонда удаваанда ёзулуг шериг музыкантызы апарган. Оон ынчан хып дээн аныяк чылдары-ла болгай. Ада-чурттуң Улуг дайынының бүгү чылдарында шериг албанын кады эрттирдивис. Сөөлүнде барып музыка кезээниң 22 кижизин ол-ла составы-биле хөгжүм-шии театрынга киирген чүве. Оон бээр-ле Борис Филиппович Бады-Сагаанның артисчи, чогаадыкчы оруу эгелээн. Баштай музыкантылап, оон рольдарга ойнап эгелээн. Кызымак чүткүлдүң, чогаадыкчы дилээшкиннериниң ачызында Б. Ф. Бады-Сагаанның талантызы илереп келген. Театрның хоочуннарының арга-дуржулгазы, эки үлегери ачы-салдарны база чедирген. Ол Виктор Көк-оол, Максим Мунзук, Николай Өлзей-оол дээш өскелерге-даа өөрүп четтиргенин илередип, чоргаарланып чоруур.

Борис Бады-Сагаанга ам РСФСР-ниң улустуң артизи деп бедик атты тывыскан. Бо өөрүшкүлүг болуушкун ооң төрээн театрының чартык чүс чыл юбилейин таварыштыр болганы онзагай. Борис Филиппович театрга артистээле 39 чыл болуп турар. Бо чылдар дургузунда чеже овур-хевирлерни тургузуп, чонунга бараан болбады дээр. Оларның чамдыктарын сактып көөрге В. Көк-оолдуң «Хайыраан бодунга» аныяк чылдарында Кенден-Хуурак биле Седипти ойнап турган болза, ам Сарыг-Ашакты ойнай берген. С. Токаның «Боттанган күзел» деп шиизинде Байыр-оолду, С. Пюрбюнуң «Кызыл үеринде» Дарган-оолду, К. Кудажының «Он бир» деп шиизинде Сат Бүрзеккейни, Н. Погодинниң «Революцияның ады-биле» деп шиизинде Ярцевти, Шекспирниң «Ромео биле Джульеттазында» Самсонну дээш чеже рольду ойнаваан дээр. Артист кижи оюн-көргүзүүн бодунуң чүгле кодан-девискээри-биле кызыгаарланыр эвес, улуг делгем чуртувустуң өске-даа областарынга, хоорайларынга барып ойнаар болгай. Каяа-даа, кажан-даа ол бодунуң чогаадыкчы ажыл-херектерин ханызы-биле медереп билир, бедик харысалгалыг кижи. Ынчангаш ол кижилерниң сеткил-хөөнүнге тааржыр, онзагай рольдарны тургузуп, аңаа бедик мергежилдиг ойнап келген.

1972 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, а 1978 чылда РСФСР-ниң алдарлыг артизи хүндүлүг аттарны артиске тывыскан турган. Тываның хөгжүм-шии театрының юбилейин таварыштыр артиске РСФСР-ниң улустуң артизи деп бедик атты тывысканы дээрге чүгле ооң бодунга эвес, бүгү коллективке хамааржып турар. Ол дээрге театрның чогаадыкчы коллективиниң чедиишкини. Театрда каш-каш салгалдарның төлээлери ажылдап турар. Б. Ф. Бады-Сагаан боду — аныяктарның дагдыныкчызы, хоочун артистиң чогаадыкчы чедиишкини аныяк өскенге эки үлегер-чижек болуп турар.

Я. НОРБУ.

ЧУРУКТА: «Хайыраан бот» деп шииден көргүзүг.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ТӨНЧҮ ЧОК ЫР...

(В. Ш. Көк-оолга тураскааткан).

Угулзалыг сырыглар дег сагындырар
Уран чүүлдүң узун оруу херилбишаан,
«Оолдайым, дыңнаңай» дээш, хөөреп орар
Оттуг чүрек — өгбе бисти эдербишаан.
Чырыы безин чырташ дивейн тоожуп орда,

Шырайынга болуушкуннар чуруттунар.
Аныяанда ужуралын сакты бээрге,
Акшый берген улус безин кыптыга бээр.
Оттуг чүрек — сеткил-хөңнү аялгалыг,
Ону бөгүн чалыы салгал ырлажып тур.

Адын бижээн чарлалдарны номчаан улус —
Ажыл соонда «чаадырыңче» далажыр-дыр.
Хөлбең торгу көжегеден кестүп келгеш,
Көрүкчүден салдыкпастай бээриң ышкаш.
Кара, Седип, Самбажык-даа сценадан
Катап-катап мөгейгилеп эрткилээр-дир...
Уран чүүлдүң чажыттарлыг кокпазынче
Уруг-дарыын йөрээл сөстүг үдеп каггаш,
Төрээн Тывам чаяалгалыг айлаң кужу —
Төнчү чок ыр дирижёру өгбевис сен!

К. МУНЗУК.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Күш-ажылды организастаарының мурнакчы совет аргалары чехословак чер ажылдыгларының аразында калбаа-биле нептереп турар. Барыын-Чех областың Рокицан районунда дөрт көдээ кооперативтер илатов аргазын ажыглап турар. Эрткен чедиги беш чылда оон алдынган экономиктиг ажык 10 млн. крон акша болган. Күш-ажылды организастаарының мурнакчы совет аргаларын пропагандалаарынга улуг рольду совет дуржулганың район кабинеди ойнап турар. Ооң удуртукчузу инженер Иржи Шерак Чехословак-совет найырал эвилелиниң кооперативтерде база күражыл-агыйларда салбырлары-биле кады ажылдажылганы эки аайлап-таарыштырып алган.

СОФИЯ. СЭТА-ның корр. В. Абросимовтуң дамчыдып турары болза: Болгарияның Бургас округунуң 60 ажыг үлетпүр бүдүрүлгелери бо чылдың дөрт айларының бүдүрүлге планнарын хуусаазының бетинде күүсеткен. Ол үениң дургузунда Плевен округка 30 ажыг чаа болгаш сайзыраңгайжыткан технологияларны практикага шиңгээдип алган, ол чорук дөрт млн. лев акшаның экономиктиг ажыын берген.

БКП-ниң XIII съездизиниң салган улуг сорулгаларын күүседиринге боттарының белеиин Болгарияның ажыл-ишчилери ажыл-херээ-биле илергейлеп турар. БУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң чанында ТСЭ-ниң дыңнадыгында демдеглеп турары-биле алырга, бо чылдың бирги кварталының онаалдалары бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсеттинген болуп турар. Эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, барааныг үлетпүр продукциязының хемчээли чуртка ниитизи-биле барык-ла 11 хуу өскен.

БЕРЛИН. Бүдүрүлгелерниң складтарынга артык болуп чыдып турар материалдарны чогумчалыг кылдыр канчаар ажыглаарыл? Кандыг-бир чылдагааннарның уламындан чедишпейн турар, бүдүрүлгеге эргежок чугула чиг эттиң кайын тып алырыл? Ол болгаш өске-даа хөй айтырыгларга харыны Ростоктуң ажыл-агыйлары ук черниң судно тудуунуң комбинадының специалистериниң эгелээшкини-биле тургускан материалдарның доктаамал биржазының ажылдакчыларындан ап болур. Кооператив чуруму-биле ажылдаар чаа ажыл-агый черин тургусканы дораан-на хоорайның бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының улуг сонуургалын болдурган. Материалдар биржазының тургустунганының баштайгы айында Ростоктуң 20 ажыг кол заводтары болгаш фабрикалары ооң хуучулары болу берген. Шенелдениң киржикчилериниң хаара тудуп турар кол чүве болза, тургустунган айтырыгларны шиитпирлээр үеде үр дилээшкин кылып турбазы болур. Хуучу-бүдүрүлгелерниң складтарында кандыг материалдар база чеже санныг барын биржаның ажылдакчылары ылаптыг билир болгаш негелде-хереглелди белени-биле аайлап таарыштырып турар.

БРНО. Улустуң хереглел бараанарының делегей ярмарказы аңаа доозулган. 900 чехословак болгаш даштыкы фирмалар база даштыкы садыг организациялары, ооң иштинде Совет Эвилелинден база киржип, боттарының кылыгларын делгеп көргүскен. Конструкторларның болгаш дизайнерлерниң чогаадыкчы дилээшкиннерин, үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылының деңнелин ярмарканың экспонаттары көргүскен. Ат-алдарлыг жюри 44 кылыгларга алдын медальдарны тывыскан. «Минск 15-М» деп соодукчу болгаш Конаковскийниң М. И. Калинин аттыг шаажаң заводунуң кылган савалары дээди шаңнал-биле демдеглеттинген. Ук ярмарка чүгле ооң киржикчилериниң чедиишкиннериниң көргүзүү болган эвес, харын ажыл-херекчи кады ажылдажылганың база зонасы болган. ССРЭ-же болгаш ЧССР-же бараанарны удур-дедир чорутчуп бээринге керээлерни 81 млн. рубльге чарган.

БРАТИСЛАВА. Арга-ыяштың чаңчыл болган айының дургузунда Словакияның янзы-бүрү районнарынга дыттың болгаш өске-даа чиңге бүрүлүг ыяштарның он-он муң шетчиктерин тарып олурткан. Ол ажылга ыяш ажыл-агыйы черлериниң болгаш ыяш өстүрер тускай черлериниң ажылдакчылары-биле чергелештир, оларның эки турачы дузалакчылары — ажылчыннар база албан-хаакчылар, студентилер болгаш школачылар идепкейлиг киришкен. Республиканың бүгү девискээриниң үштүң бир кезээнден хөйүн ээлеп турар арга-ыяшка сагыш човангыр чорук оларны каттыштырып турар.

ХОШИМИН. Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүнүң чүс чыл оюн сайгон портчулары улуг күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Бо чылдың дөрт айларының планын ажыр күүсеткенниниң дугайын олар бо хүннерде рапорттаан.

Бо чылын сайгон портунга кээп турган бүгү судноларның дең кезин совет суднолар болуп турар. «Совет-вьетнам чүъктерин—саадатпас» деп кыйгырыг-биле чорудуп турар интернационалчы социалистиг чарыштың ачызында судноларның чүък дүжүртүп турарының графигин 1—2 хонук кызырган. Портта бар техниканы эң-не бүрүнү-биле ажыглаар дээш, кылыр ажылдарның тодаргай планын токерлер болгаш судноларның экипажтарының кежигүннери дүжүрер-чүдүрер ажылдарның эгелээр мурнунда чугаалажып көөр. Ол чорук чүък эргилдезин улгаттырып, күрүне хөреңгилерин камнап алырының аргазын берип турар.

(СЭТА).

КҮЗЕЛИМНИҢ ЧАЛГЫНЫ

Сөзү Артык Ховалыгныы. Аялгазы Солаан Базыр-оолдуу.

Ынаакшылдан амдыызында хөңнүм калбаан—
Ындыы ырым хөөнү чидер барымдаа чок.
Хэндыкшылым бадыткалы болур кылдыр
Кандыг-даа бол ялаӊы мен хүлээп аар мен.

Изиг куспааң кыпкан чүрээм хөрлээледир,
Ийлээн хөңнүм доңун чежип алаактырар.
Күжүр чүрээм тиккиледир сеп-ла чорза,
Күзелимниң чалгынынга бердинер мен.

Он-он чылдар эрткен тудум улам кыптыр
Оожургалым, дүвүрелим мени кагбас.
Амыдырал чечээ болгаш бүзүрели,
Аас-кежик чаяакчызы—ынакшылым.

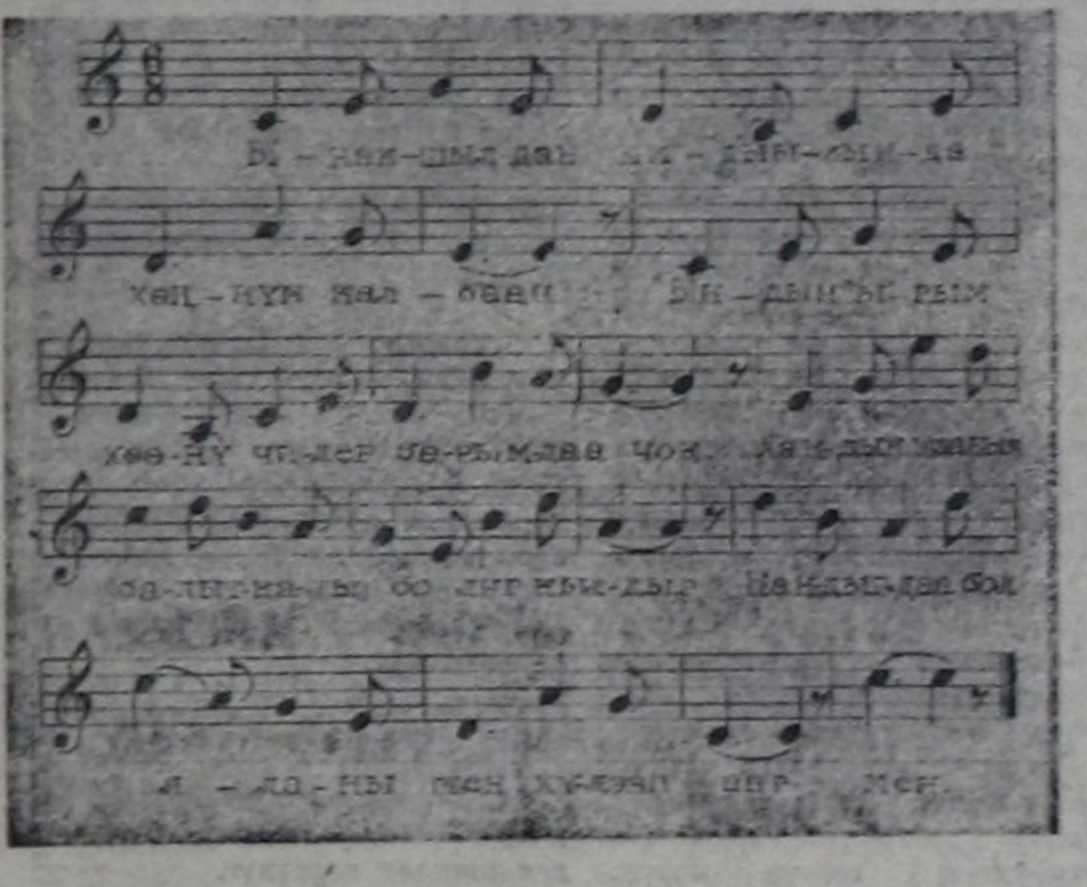

ДЫШТАНЫР ХҮНДЕ

Бай-Тал кодээ Советиниң күүскомунуң чанында фестиваль эрттирериниң оргкомитеди тургускан.

Культура бажыңынга чаңгыс чер-чурттугларывыс артистер Н. Өлзей-оол, Х. Б. Конгар, Д. Э. Очур оларның болгаш өске-даа бот-тывынгыр композиторларның чогаадыкчы ажыл-ижинге тураскааткан кежээ болган. Орта кыска илеткелди бот-тывынгыр композитор Тойлу Салчак кылган. Уран чүүл ажылдакчыларының дугайында булунну дарээн.

Ол ышкаш национал хөгжүм херекселдериниң делгелгезин организастаан. Ылаңгыя аныяктар ону улуг сонуургал-биле көргеннер.

Бай-Тал ортумак школазында «Менги» чечен-чогаал каттыжыышкынының киржикчилери Д. Салчак, Г. Чыдым, О. Дамырак олар боттарының чогааткан шүлүктерин кежээге номчааннар. Уран чүүл көрүлдезиниң доктаамал киржикчизи, бот-тывынгыр композитор А. Анай-оолдуң өг-бүлезиниң концертин көрүкчүлер сонуургаан. Суурнуң чону дыштаныр хүнну ажыктыг, солун эрттирип турар апарган.

С. ХОВАЛЫГ.
Бай-Тайга район.

МОСКВАГА ИЙИ НОМ

Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, салым-чаяанныг шүлүкчү, Ровнонуң комсомол шаңналының лауреады Александр Даржайның «Өйүм келген» деп шүлүктер ному Москваның «Молодая гвардия» ном үндүрер черинге чоокта чаа чырыкче үнген. Ол — авторнуң найысылалга үндүрген ийиги ному-дур.

А. Даржай бодунуң чыындызында Тываның эрткен үезин болгаш ооң амгы хүнүн уран-чечени-биле чуруп бижип турар. Бөгүнгү амыдыралдың, бистиң чурттап турар делегейивистиң эң чугула айтырыгларын ойбайн, оларга харыызы берип турар шүлүктер эвээш эвес. Улустуң аас чогаалының байлак эртинезинге даянгаш, тыва шүлүкчү бүгү эвилелдиң номчукчузунга бодунуң төрээн чериниң чараш-каазын, ооң кижилериниң сеткил-сагыжының байын дамчыдып берип шыдаан.

А. Даржайның шүлүктерин орус дылче И. Слепнев чедимчелиг очулдурган. Чаңгыс чер-чурттуувустуң могаг билбес дилээшкиннерлиг оруунга чаа-чаа чединишкиннерни күзеп каалы.

Бистиң корр.

«ПОЛИГРАФИСТ» КЛУВУНДА ХӨГЛҮГ

Ажыктыг күш-ажыл болгаш кадык-чаагай амыдырал дээш

Республиканың мурнакчы күш-ажылчы коллективтериниң бирээзи, коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүлгези республика типографиязында партия организациязының секретары В. Я. Голубковка сөс:

— Кол-ла чүүл план күүселдези деп көөр, а ажылчыннарның дыштанылгазы бүдүрүлгеге айтырыынга хамаарышпас деп бодаар, олче сагыш салбас удуртукчуларны черле кайгаар мен. Мен болзумза уран чүүл көрүлдезинге идепкейлиг киржип келген мен. Эки ыр кижиниң сагыш-сеткилин көдүрер боор чүве. Эки дыштанганда кижи чаа күш-биле ажылдап кирипте. Администрация биле партбюро ажылчыннарның дыштанылгазын организастаар айтырыгны бир деминг шиитпирлеп турар.

Чүгле дыштаныр хүннерде эвес, аңаа хүннерде безин «Полиграфист» клубтан улус үзүлбес. Чеди кижилиг клуб чөвүлелиниң составында хөй-нииити организацияларының удуртукчулары, партбюро кежигүнү, директор И. М. Кара-оол база кирип турар. Бөлгүмнер доктаамал ажылдап эгелээн, нииити ырының, танцының, национал хөгжүм херекселдериниң, уран даараныгланының, ыры ансамблиниң бөлгүмнери ажылдап турар. Клубтуң планын тургускан болгаш чаңгыс-даа кежээни, ужуражыышкынны чылдырып азы шынар чок эртирери уттундурган. Чүгле танцы, концерт эвес, мурнакчыларга тураскааткан кежээлерни, солун кижилер-биле ужуражыышкыннарны организастап турар.

Дыштанылганы солун кылдыр эрттирип турар апарган соонда, аныяктарның ажылдан үнер-кирер чоруу эвээжээн. Чаа келгеннерин дораан-на хөй-нииити ажылынче хаара тудуп турар бис. Олар кичээнгейни эскерип-билип, орта харыы кылдыр боттары база коллектив дээш кызымак ажылдап турар. Биеэтинде чоокта чаа Ника Куулар ажылдап кирген. Чаа ажыл, танывазы кижилер. Эгезинден эгелеп шупту ажыл шуудай бербези билдинир. Харын чоруур деп-даа бодаан. Ынчалза-даа баштайгы концерт бедеткелиниң үезинде-ле оон хоюг үнү чүгле уран чүүл удуртукчуларын эвес, кады ажылдап турар эш-өөрүн кайгаткан. Түңнел концертке база эки үнелелди алган. Идепкейжи чорук ажылга база улуг салдарлыг болган.

Хөй-нииити ажылынга идепкейлиг киржип турар, кандыг-даа ажылды экижидеринге сонуургалдыг кижилер ажылынга база харысалгалыг, быжыг сагылга-чурумнуг болур. Дептерлээр цехтиң кыстары ырлап, танцылап турда канчаар боор. Оларның саналы-биле чамдык солун кежээлер эрткен. Цехте озалдаар, прогулдаар чорук көңгүс чок. Чарышка тиилекчи болуп келгеннер.

Чаа чылда карнавалды солун эрттирдивис. Ажылчыннар ынчан тоол маадырларынче шылчый берген. Кежээлерде шай, лимонад делгээн стол артынга олургаш, ажыл-даа дугайын, ажы-тел-даа дугайын ижин-кара чок хөөрежи бээр бис. Ээлчеглиг ажылдыг бүдүрүлгеде ажылдап турарлар чамдыкта театр-даа баар чай чок апаар. Ынчалза-даа олар боттарының клувунга эки дыштанып алыр аргалыг. Орта артистер, чурукчулар, композиторлар кээп турар. «Енисей» Культура бажыңы-биле кады ажылдап, орта дискотеканы эрттирген бис.

Үш муң ажыг рубльди үндүрүп тургаш, тыва национал хөгжүм херекселдерин, костюмнерни садып алган бис. Клубтуң материалдыг баазазын ам-даа быжыглаары чугула болуп турар.

Чонуң дыштанылгазын организастаарының өске-даа хевирлерин ажыглап турар бис. Экскурсиялар, спортчу маргылдаалар, коллективтиг агаарлаашкын үргүлчү болуп турар. Хаактаашкынче өг-бүлелери-биле үнүп турар. Эки дыштанылга кижиге хөй күштү бээр, сергек, хөглүг болдурар. Бистиң «Полиграфист» клувувуста солун.

ТЕМАЛАРЫ БАЙЛАК

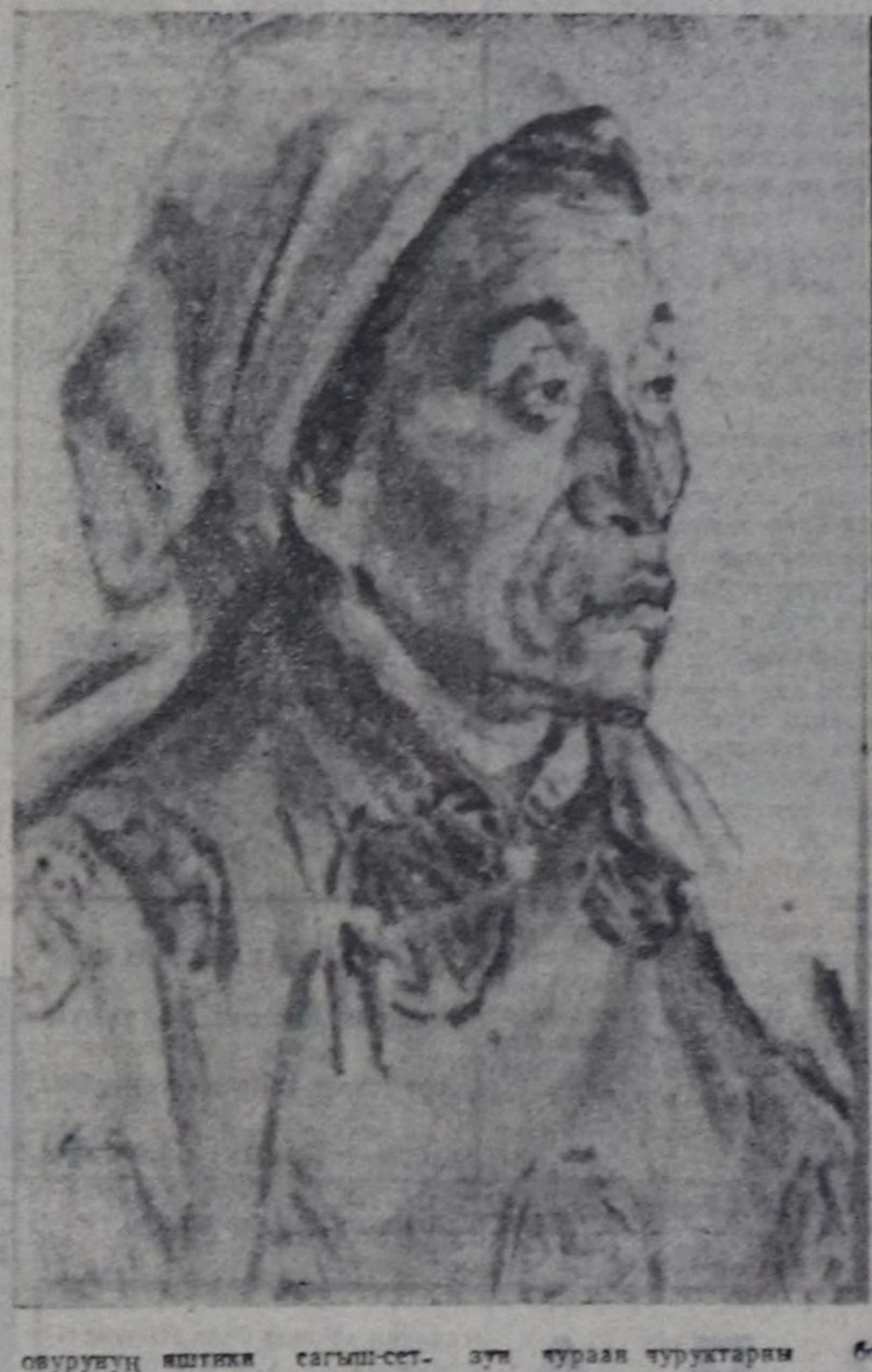

Чурукчулар бажыңынга ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, чурукчу М. А. Даржайның бежен харлааны-биле холбаштыр ооң чуруктарының делгелгезиниң байырлыг ажыдыышкынын Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы С. Ш. Саая ажыткаш, чурукчунуң чогаадыкчы ажылының дугайында чугаалаан. И. П. Туренко, В. Ф. Хлызов, И. Ч. Салчак олар чурукчунуң чуткулдуун, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турарын демдеглевишаан, моон-даа соңгаар бүдүрүкчүлүг ажылдаарын аңаа күзээн.

Культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының мурнундан байыр чедирбишаан, Культура министерствозунуң хүндүлел бижиин министр А. С. Серен тывыскан. Чурулга мастерскаязының директору З. Ч. Родченко СЭКП хооркомунуң болгаш хоорküүскомиунуң хүндүлел бижии-биле чурукчуну шаңнааның дыңнаткаш, аңаа байыр чедирген.

Бежен харлап турар чурукчунуң хөй чылдарда кылган ажылдарын мында делгээн. Эштериниң демдеглеп турары-биле оон шыырак талалары портрет чурууунга илерээн. Чурулга жанрынга мергежээн авторнуң өңнерни таарыштырып билиири, чуруктарының темазының байлаан эскерип болур. Саян-Шушенск ГЭС-тиң объектилери, Ак-Довурактың пейзажы, көдээниң чурумалдары чуруктарда тода илереттинген. Дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының овур-хевирлеринде П. В. Селининиң овурунуң иштики сагыш-сеткили иле көстүп келир.

Тываның каас-чараш бойдузун чураан чуруктарны бо делгелгеден көрүп болур. «Кышкы хүн», «Чайлаг», «Кара-Хөл суур» деп ажылдарда бойдустуң кижи-биле, кижиниң сагыш-сеткили-биле хөөнежиин чурукчу эки көргүзүп шыдаан.

А. ХОВАЛЫГ.

ЧОРГААРАЛДЫҢ СӨСТЕРИ

Ынчаа Тес-Хем районнуң Ү. Шынаа эге школазынга өөренип турган мен. Бир-ле хүн суурувуска өөрүнчүг медээ дыңналып келген: Тываның национал театрының артистери Кызылдан келген, кежээ школа чоогунда арыг кыдыынга шии көргүзер. Улустуң омак-хөглүг, өөрүшкүлүг деп-даа чүвези аажок. А бистер, суурнуң бичии оолдары, «артистер», «театр» деп сөстерни бир дугаар-ла дыңнааныывыс ол.

— Бо кежээ шии көөр бис. Ада-иелеривиерге барып дыңнадыңар. Шииниң ады —«Хайыраан бот». Шаандагы үеде херээжен кижиниң кадыг-берге амыдыралын көргүскен шии-дир. Ону шупту улус көөр болза эки—деп школавыс директору Михаил Идам-Сюрюнович чугаалааш, улуска чарлап дыңнадыры-биле бисти кичээлдерден эртежик-ле тарадыпкан. Шииниң эң баштай аңаа көргеннимден бээр 30 чыл ашкан. Ынчалза-даа ол хүн мээң сагыжымга уттундурбас болуп арткан. Ону ойнап турган артистер амга чедир мээң караамга ол-ла хевээр кылдыр көстүп келирлер. Кижиниң сагыш-сеткилинге уран чүүлдүң кайы хире улуг салдарлыг болуру мээң безин кескү ышкажыл.

Ол-ла шиинге ойнап чораан артистерден — Максим болгаш Кара-Кыс Мунзуктарга, Борис Бады-Сагаанга болгаш оон-даа өскелерге ужуражып чугаалажып, оларның чээ мурнунга ам-даа бараан болуп, хөй-хөй солун рольдарны тургузуп, оларны ойнап чоруурунга өөрүп, магадаар мен.

Борис Филиппович Бады-Сагаан. Ынчан-на бистиң ынак артистеривистиң бирээзи болу берген бо артизивистиң шиилерге ойнап турарын ам-даа магадаар мен. Чоокта чаа Кызылга «Хайыраан ботту» база катап көрүп, ынак артизимниң чединишкиннеринге өөрүп, чоргаарланып ордум. Ол шиинде Сарыг-Ашактың ролюн Борис Филипповичиниң ойнап турарын көөрге, магалыг-ла-дыр. Ол ышкаш Екатерина Кенденбильдиң болгаш оон-даа өске хоочун артистеривистиң ойнап турарын көөрге, дыка-ла солун-дур. А аныяк салгалдың артистери оларның соондан өзүп дадыгып чоруп орар.

Чүгле «Хайыраан ботка» эвес, а өске-даа хөй-хөй рольдарга Б. Ф. Бады-Сагаанның чединишкинниг ойнап чорууру сеткил хамышкын-биле көөр бис. Аллар-атты ажыл-иш-биле чедип алыр болгай. Ынак артизивис — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Борис Бады-Сагаанга РСФСР-ниң улустуң артизи хүндүлүг атты тывыскан деп дыңнааш, сагыш-сеткилимниң ханызындан ээң байырны аңаа чедирип, чогаадыкчы ажыл-ижинге моон соңгааргы чединишкиннерни күзеп, «Чорууңар чогуур бээзин!» деп йөрээлди салбышаан, көрүкчүлерниң сагыш-сеткилин хайныктырып кээр чаа-чаа рольдарны оон манап арттывыс.

Көрүкчүлерниң чоргааралының сөстери ону улам хөй-ажыл кылыр дээрзинге бүзүрелдиг мен.

М. ЧООДУ.
Тес-Хем район.

ҮҮЛГЕДИИ ДЭЭШ ХАРЫЫЛААР

Ам бо таварылгада үүлгедиглиг херек дугайында чугаа болур. Ынчангаш ооң дыл-домаа шала курган болурун номчукчуларга баш удур сагындырып каайн.

Бо чылдың февраль 27-де Барыын-Хемчик районнуң Барлык суурунуң чурттакчызы 1963 чылда төрүттүнген (чаа-ла 23 харлап турар хөй дээн аныяк кижи-дир дээрзин номчукчулар эскерген боор) ийи уругнуң иези Зинаида Кушкаш-ооловна Күжүгет дээрзи чоннуң араганы социал каржы үүлгедиг деп санап, аңаа удур чидиг демисел чорудуп турарын-даа уттуп алгаш, эрги чаңчылы-биле арагалаар-дыр деп бодап алгаш, сагыш-сеткили дестүмейн-не барган. Артында-ла багайтызы, хулумзуруп кээ орган.

Бир-ле дугаарында, сылдак херек. Чүүден эгелээрил? Бодап олурарга удавас чаа уруунуң төрүттүнген хүнү болур болган. Чүнү канчаарыл? 10 литр ишкир савага бодаганы олурту шаап ап-тыр эвеспе. Ол кылып алган брагазын уруунуң төрүттүнген хүнү бетчии четпейн чыдырда, ажырымнап дерт-ле кижи чоогаап алганнар.

З. Күжүгеттиң үүлгедии чүгле ээзиртир суксун кылгаш, арагалаашкын организастааны-биле кызыгаарлаттынмаан. Ол чалап алган аалчылары чоруй баарга, ээзиртир арага ижип алганының уржуундан ашаа Александр Күжүгет-биле аас былаажып колдамнажып эгелээннер. Зинаида Күжүгет стол кырынга чыткан хлеб кезер бижек туткаш, ашаанче дап берген. Бижек харын-даа ашааның хөрээн чүгле балыглапкан болган. Ам кээп девидеп эгелээннер. Эмчи чалаар ужурга таварышкан.

Аныяк не кижи кады чурттап орган эжи, уругларының адазы, болуунуң ашаанче кандап бижек арны бергенил? Ол аныяк кижи боду ээзириктиг хайы деп тайылбырлап турар. Ол дээрге арагалаашкынның уржуундан кижилер мурнунга, ылаңгыя не кижиниң уругларының мурнунга харысалгазын оскунганы-дыр. Өгге алгыш-кырыш, шош-содаа болурга бичии кижилерге улуг муңгагдал болур, оларның сагыш-сеткилинге багай нөгч арттырар болгай. Бо таварылгада уругнуң авазы кижи оон ачазын бижектепкен, өг-бүлеге улуг дүвүрээзин база болган.

Зинаида Күжүгет чүгле уруг-дарыының мурнунга эвес долгандыр турар бүгү кижилерниң мурнунга харысалгазын кошкаткан, ооң уржуунда кижиже бижек арнып каржы үүлгедигни кылган. Ол болуушкун даартазында дораан будун суурга дыңнаалы берген, аныяк херээжен не кижи арагалап алгаш, ашаан бижектээн таварылганы суурнуң бүгү чону аажок кайгап, буруу шаап чугаалажып турган.

Бо херектиң истелгезин улуг депутаттарының Барыын-Хемчик район Советиниң күүсекчи комитединиң иштики херектер килдизи чоруткан. Кем-херек үүлгедишкинниң хемчег алдынмайн барбас. З. К. Күжүгет совет судтуң мурнунга ээзиртир суксун кылып турганы дээш база болуунуң каржы үүлгедии дээш ийи дакпыр харыылаар апаар.

Н. ЧЫРГАЛ,
юрист.

МАЙНЫҢ РЕПЕРТУАРЫ

ТЕАТР

Республиканың хөгжүм-шии театрының 50 чылынга тураскааткан хөй-нииитиниң хуралы май 4-те 14 шакта болур.

9.
Р. Погодин.
«КӨК КААРГАН»
2 көргүзүглүг фантастиктиг тоогу.
Эгелээри 12 шакта.

10.
Г. Горин.
«ФЕНОМЕННЕР»
2 кезектиг комедия.
Эгелээри 19 шак 30 мин.

11.
Р. Погодин.
«КӨК КААРГАН»
2 көргүзүглүг фантастиктиг тоогу.
Эгелээри 12 шакта.

11.
С. Тока.
«ДӨҢГҮР-ООЛ»
2 көргүзүглүг шии.
Эгелээри 19 шак 30 мин.

14.
Е. Мухина, Г. Пастушенко.
«ЧҮРЕКТИҢ ТУРАСКААЛЫ»
Москваның Гнесиннер аттыг хөгжүм училищезиниң доозукчуларының КОНЦЕРТИ.
Эгелээри 19 шак 30 мин.

ТВ

МАЙ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 —Футбол дугайында допчулал. 9.20 — А. Ваксберг — «Көшкениниң тоюу». Фильм-шии 1 болгаш 2 ги кезектери. 11.15 — 11.20 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — «Кедээниң сорулгалары». Док. фильмнер: «Оожум Дон» колхозта». «Шыктарның ак бузу». «Бүзүрел». 15.40 — «Билиг — күш». Тележурнал. 16.15 — Аваның школазы. 16.45 — Сээң ленинчи библиотекаң. В. И. Ленин — «Карл Маркс». 17.15 — Таллинден музыкалыг дамчыдылга. 17.45 — «Лениннен өөренир». 18.15 — «Дүрге-дээшкин». Рязаньның станок тудуунуң заводунуң продукциязының шынарын бедидериниң айтырыгларының дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Правда» солунунуң сөзү. Док. фильм. 19.20 —«Орус ужудукчу». Телешии. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Орус ужудукчу». Телешииниң уламчызы. 22.25 — Футбол дугайында допчулал. 22.55 — «Хүн кокпазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 23.15 — 23.35 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 8 класс. «Ажылчын аңгының хостаары дээш демиселдиң эвилели». 9.05 — Орус чугаа. 10.05 — Музыка. М. И. Глинка. 10.50 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.00 — В. Шукшин. Проза арынналарындан. 12.10 — Бойдус эртеми. 2 класс. Чазын колхозка. 12.30 — География. 5 класс. Географтыг карта. 13.00 — Дайын чылдарының шүлүктери болгаш ырлары. 13.45 — Эртем болгаш амыдырал. 14.15— Гандбол талазы-биле Европа чемпионнарының кубогу. Херээженнер. «Спартак» (Киев) — «Штиинца» (Румыния). Киевтен дамчыдылга. 14.50 — В. Пановаңың чогаалдарындан 15.45 — 15.50 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.40 — «Искраның» пропагандистери». Шушенскоениң чурук галереязының директору Л. М. Рудакова дамчыдылгага киржир. 19.10 — Киножурнал. 19.20 — Телемедээлер. 19.30— «Алин тевү». Медээлер. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Киночарлал. 22.40 — 00.15 — Останкинонуң Концерт студиязынга РСФСР-ниң улустуң артизи О. Лундстремниң удуртулгазы-биле джаз оркестриниң оюн көргүзүү.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Агаар

Республикага дүне шокар булуттаар, чамдык черлерге эвээш чаъстаар. Хаттың дүргени секундада 7—12 метр, чамдык черлерге 20—25 метр чедир күштелир.

Хүндүс шокар булуттаар, чаъс чагбас. Хаттың дүргени секундада 7—12 метр болур. Агаарның температуразы 18-тен 23 градус чедир чылыг болур.

КИНО

МАЙ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Принц и нищий» 10.00, «Мы обвиняем» 13.40, 16.30, 19.20, «Наследство» 11.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мультсборник» 10.00, «Господин Великий Новгород» 11.30, 13.20, 15.00, «Странная история доктора Джекила и мистера Хайда» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Осенний подарок» 12.00, «Легенда о любви» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Черный капитан» 10.00, «Иди и смотри» 11.50, 14.40, 17.30, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Тайна старого парка» 14.00, «Полевая гвардия Мозжухина» 15.30, 17.30 шактарда.

МАЙ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Куда идешь, солдат?» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Уроки на завтра» 9.30, 13.10, «Киноклуб»: «Зелёный огонёк» 10.50, «Мы обвиняем» 14.30, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник» 11.00, «Странная история доктора Джекила и мистера Хайда» 14.00, 16.00, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Белые волки» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Когда другие молчат» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кезээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3288.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—01011